

ERDÉLYI MŰVÉSZET®

2023. XXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM (64.)

Gergely István: Miklós Kelemen

*** Deák Ferenc Loránd: SIMÓ ENIKŐ EGYÉNI KIÁLLÍTÁSA * Sümegi György: PAP GÁBOR NAGY ISTVÁNJA * Nagy Miklós Kund: GALÉRIA A BERNÁDY HÁZBAN 3 * Banner Zoltán: MIKLÓSSY MÁRIA SZERVES KONSTRUKTIVISTA FESTÉSZETE * Plugor Magor: A FELHŐK KÖZÜL ELŐTÖRT ... * Bordás Beáta: GERGELY ISTVÁN „HAZATÉRT” MŰVEI * Sümegi György: THORMA JÁNOSRÓL – MÁSKÉPP * Sarány István: PETŐFI ARCAI * Deák Ferenc Loránd: AZ V. CSERNÁTONI IKA ALKOTÓTÁBOR * Biró József: ERDÉLY MŰVÉSZETE XV. ***

ERDÉLYI MŰVÉSZET®

2023. XXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM (64.)

Az Erdélyi Művészet
számait az EBSCO
adatbázis dokumentálja.

Az Erdélyi Művészet
hatvannegyedik száma csak
elektronikus formában jelent
meg

Skultéty Sándor
dr. Uray Zoltán
Petroczki Géza
Porsche László

támogatásával.

Főszerkesztő: Veres Péter

Olvasószerkesztő:

P. Buzogány Árpád

Munkatársak:

Tibori Szabó Zoltán,
Murádin Jenő, Szűcs
György, Németh Júlia,
Róth András Lajos,
Szuszámi Zsuzsa

A szerkesztőség postacíme:

535600 Odorheiu Secu-
iesc, str. Victoriei 34/5,
jud. Harghita, România

Tel.: 0744-308-812

E-mail:

veresp@erdelyimuveszet.ro

ermuves@gmail.com

www.erdelyimuveszet.ro

Kiadja:

LITERA-VERES
KÖNYVKIADÓ

Székelyudvarhely

Felelős kiadó: Veres Péter

ISSN 1582-0149

eISSN: 261-5323

ISSN-L: 1582-0149

TARTALOM

2 SIMÓ ENIKŐ EGYÉNI KIÁLLÍTÁSA

Incze László Céhtörténeti Múzeum,
Kézdivásárhely

Deák Ferenc Loránd

7 PAP GÁBOR NAGY ISTVÁNJA

Sümegei György

12 GALÉRIA A BERNÁDY HÁZBAN 3

Nagy Miklós Kund

15 MIKLÓSSY MÁRIA SZERVES KONSTRUKTIVISTA FESTÉSZETE

Banner Zoltán

23 A FELHŐK KÖZÜL ELŐTÖRT ...

Plugor Magor

24 GERGELY ISTVÁN „HAZATÉRT” MŰVEI

Bordás Beáta

41 THORMA JÁNOSRÓL – MÁSKÉPP

Sümegei György

56 PETŐFI ARCAI

Sarány István

73 AZ V. CSERNÁTONI IKA ALKOTÓTÁBOR

2022. augusztus 23. – 2022. szeptember 2.

Deák Ferenc Loránd

84 ERDÉLYI MŰVÉSZETE XV.

Bíró József

SIMÓ ENIKŐ EGYÉNI KIÁLLÍTÁSA

– Incze László Céhtörténeti Múzeum, Kézdivásárhely –

Simó Enikő (1943, az udvarhelyszéki Mátisfalva) művészete a manuális részecskék elrendezésével és a köztük létrehozott kombinációk végtelen lehetőségével bölcséleti gondolatokat hív életre. Művei dekorativitása a stabil lezárttság és a variálhatóság nyitottságát egyszerre sugallja. Az ismétlődő elemek áramló változása törvényszerű harmóniákban áll össze.

Munkamódszerére a textilművész szövőszéke előtti lassított

meditációi és a grafikus virtuóz gyorsasága egyszerre jellemző (1962–68, Ion Andreescu Főiskola textil szak). A brassói bábszínház díszlettervezőjeként (1971–2000 a brassói Arlechino Bábszínház báb- és díszlettervezője) új felkérésekre állandóan friss reakciókkal dolgozott, így a gyors reflexek áthatják művészetét is.

Textilművészként számára nagyon inspiráló elem tud lenni az anyag. Magánlakásán felállított

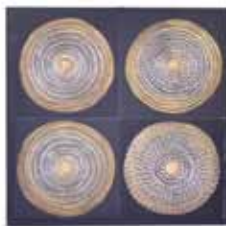
Simó Enikő: Aranykor, vegyes technika, 62x62 cm, 2020

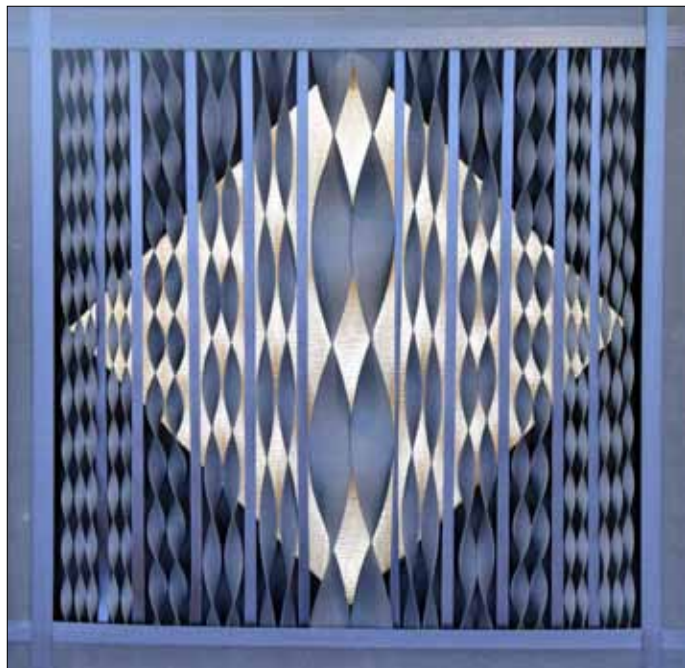
Simó Enikő: Csillagözön, egyéni technika, 65x65 cm, 2020

kisebb méretű szövőábráján készült szőnyegein az összefogott cérnaszálak árnyalati gazdagsága révén festői tónusok képződnek. A hosszú hetek alatt készült figuratív elemeket megjelenítő szőtt képek a műfajok határán erős grafikai

kontúréleket képeznek. A szép színfelületek között vonalak ívei pattannak ki és futják végig félköríveiket. Témaválasztásában gyakran konkrét elemekből indul ki, amelyek formai jegyeit játékosan továbbgondolva kozmikus jelentések felé tágitja.

Simó Enikő: Csillagözön I., II., III.,

Simó Enikő: Csűröm, csavarom, egyéni technika, 62x62 cm, 2020

Így hosszú időre inspiráló elem tud lenni a gömb képződése, madarak szárnyalása, csikók kecses mozgása, egy deszkakerítésből kiesett bog hiányának angyal hasonlata, a bálványosi fürdők megszáradt iszapjának sajátos felülete. A megfigyelt részecskékből modellezi a világ működésének elveit. Az alkotás fel-

tétele egy konstruktív formamodell stabil rendje, de mögötte végtelen sok kis organizmus vibrál, amelynek összhatása hivatott fenntartani az egységet. Így Simó Enikő alkotásai az egységes összbenyomás után a részecskék szabad áramlásában válnak érdekessé.

Simó Enikő: Csűröm, csavarom I., II., III.

Simó Enikő: Angyal, szőtt kép

A manuális elemek ismétlése erős vitalitást sugall, minden a tőpont felé tart. Így egy jól berendezett világ megtalált rendjét képezik le. Dekorativitásukban plasztikus elemek triptichonokat alkotnak. Gyakori a sok kis szerkezeti elemből építkező képtől eljutni az egy szerkezeti elem felnagyításáig. A statikus szerkezeti elemek együtt mégis a mozgás érzését keltik.

A gömb alakzata egy metafizikus látomás vagy fények optikai törésének illúziójaként erős inspiráló hatással bír alkotókedvére. Gömbjeit korábbi alkotásain fekete felületen plasztikus fémes hatású csorgatással gomolygó alakulásuk állapotában próbálta érzékeltetni, majd pontok ismétlődésével középmezetszerűen viszi tovább. A mozgás érzékeltetése közben kira-

gadott pillanatképként a kör négy-szegecsítése is megjelenik.

Konstruktív felületeken kis kazettákkal építkeznek. Szimmetrikus képmezőket épít fel, ahol a statikus állapotot az elmozdulás dinamikájával megbontja, és a mozgás illúziójának feszültségében állítja meg. A kis karton kazettákra fémhatású cérnákkal rácsozatot teker. Úgy teremt összhatást, hogy minden kisebb elemnek fenntartja az autonóm egyediségét. Rácsozatai a székel szöttesek emlékét is felidéznek. A centrális elemet néha a kereszt kialakításával emeli ki. Szimmetrikus ablakokat nyit, amelyeknek párkányait dinamikusan hullámozó keretként alakítja ki. A rögzített kazetták szintén az építkezés hasonmásaként az egységet lezárva tartják fel, de a nézőnek felkínálja, hogy fejben rendezze újra a konst-

Simó Enikő: Madarak, szőtt kép

rukciót, és a tervezéstől játssza végig a képítkezés lehetőségét.

Egy-egy anyagra rátalálva újabb fejezete születik meg életművének. Így a rendszerváltás előtti lámbabél, kanóc csíkjaiból vörös posztó háttérrel olyan konstrukciókat hozott létre, amelyek túllépnek a csak dekorativitás szép kategóriáján és a kor világképét is közvetítik. A csíkokból épített fehér zárt felületen színes ceruzák felfele ívelő fenyegető jelenléte a formai játékban üzenet kódol.

Díszlettervezői munkássága során a gumi pertli hullámzó viselkedésére bukkan rá, valamint annak feszítéssel terhelhető viselkedésére. Négyzeteiben konstruktív mértani alakzatok variációját játssza végig, mintha egy-egy op artos kép makettjét készítené el. Gyakran aranyozott háttér előtt a fekete aranyalati gazdagságát az állandóan

változó fényviszonyok alakítják, amelyet egy-egy kiállítótér mesterseges fényei is újrendezhetnek. Az eltérő szélességű és szövésű fekete gumipertlik között a kékes tónusok mélyítik a térhatást, valamint a kevés és végtelenbe törő aranycsík egy fenti elrendezés kinyilatkozásaként tart a végtelenbe.

A csíkok rácsozatából épített ornamentumensei az orgona hangjának képi rigmusa lehetne, elvont formatervei a transzcendensművészet kinyilatkoztatásainak téziseként jelennek meg, ahol minden részlet mögött egy egységre törekvő rendezőelv érvényesül.

Deák Ferenc Loránd
Kézdivásárhely

PAP GÁBOR NAGY ISTVÁNJA¹

Pap Gábor (1939) magyar nyelv- és irodalom – művészettörténet szakos V. éves hallgató 1962. május 31-dikén (60 évvel ezelőtt!) nyújtotta be Nagy István művészetéről írott szakdolgozatát az ELTE BTK Művészettörténeti Tanszékére. Valójában ezzel a munkával kezdődött el, alapozódott meg Nagy István művészetének szakszerű újraértékelése, egyáltalán az újraértékelése. Mert természetesen írtak róla korábban is, legfőképpen az 1900-as évtizedtől megvalósuló kiállításai alkalmával, de a tárlatismertetők mindig művészetének az éppen reflektorfénybe vont, aktuálisan kiállított részét tárgyalták – a tárlatkritikák természetéből következően. A művészetében való mélyebb eligazodást segítette Surányi Miklós regényes életrajza² és Lyka Károly rövid, francia-magyar, kétnyelvű összefoglalója ugyanezen kiadó Lart Hongrois sorozatában.³

A magyar művészettörténetben Pap Gábor vállalkozott elsőként arra, hogy az életmű egészéről, a festői oeuvre teljességéről alakítson ki hiteles, viszonyítási pontjai kijelölésében és műfaji meghatározottságaiban pontos képet. Szakdolgozata Nagy István első alkotói korszakát, érett festővé alakulásának az évtizedeit tárgyalja. Mivel ezen időszakban, a tanulmányi idő helyszíneit leszámítva (Budapest, München, Párizs, Róma) jobbra

Erdélyben dolgozott, így a pályarajzot és a hozzá kapcsolódó műveket Romániában, Erdélyben is kutatni kellett Pap Gábornak. Ez a munka 1960 körül korántsem volt olyan természetes, mint ma lehetne. Segítőkre, támogatókra volt szüksége ahhoz, hogy a Nagy István műveket őrző magán- és közgyűjteményekben tanulmányozhassa azokat. (Többek között László Gyula régészprofesszor segítette, szerzett neki meghívólevelet.)

Pap Gábor kutatási, tanulmányozási módszeréhez szervesen hozzátartozott a művekről, a kompozíciók formarendjéről, szerkezetéről, a színek följegyzésével együtt – megbízható, az eredeti műveket visszaidéző rajz-vázlatokat készíteni. Ez a kutatási, egyéni műtárgyrögzítési szisztéma segítette frissen tartani a művek élményét, és a későbbiek során is fölidézni azokat.

A szakdolgozat bevezetőjében jelzi a kutatási nehézségeket. A két-éves munka során „*körülbelül százötven-kétszáz olyan Nagy István művet sikerült*” felfedezni, amelyet „*művészettörténész még nem látott*”, e művekkel eleve bővült, gazdagodott az életmű a tudomány számára. Az Erdélyben őrzött alkotások nehéz elérhetőségeire ugyanúgy utal, mint a Nagy István rokonokkal való kapcsolatfelvétel problémáira, az irodalom hiányosságaira, a katalógusokban közölt műveknek

az ismertekkel történő azonosítási disszonanciáira. Mindezek ellenére már a bevezetőben közöl alapvető konklúziót Nagy István munkamódszerével, alkotói módszerével kapcsolatban. Nála *„elmosódik a határvonal vázlat és teljes értékű műalkotás között”* s rámutat arra is, hogy egy-egy motívumegyüttesről mű-sorozatot alkotott. A tárgyalás során Pap Gábor bemutatja a festő származását, családi viszonyait és tanulmányait, az *„örökké új után kutató nyughatatlan tudásszomját”*. Azután a *„hihetetlen akarat-erővel és szívóssággal”* munkához látó alkotót, küzdelmét az adekvát, egyéniségének megfelelő és azt maradéktalanul kifejező érett művekig való eljutásának a stációiban pregnánsan rajzolja föl. Arányosan tárgyalja a szénrajzok, pasztellek és olajfestmények stíláris jellegzetességeit, egy-egy fontos alkotása bemutatásának a tanulságait is fölhasználva. Analógiái (korai műveit Utrillo munkáival veti össze, de párhuzamba állítja a nagybányaiakkal, a Nyolcakkal stb.), vagy a *„grafikai stílusának fejlődésrajza”* mindig pontosak és szakszerűek. Rámutat arra, hogy a Nagy István *„kép egységes hatásának az alapja éppen az, hogy a témában rejlő belső összetartó erők és a kompozíció egybehangolásának külső, formai eszközei harmonikusan kapcsolódnak, egyiket sem érvényesíti a másik rovására”*. Nagy István *„örökké új után kutató szenvedélyének”*

meghatározó térénuma lett a nagy háború, azt „mint haditudósító szolgálja végig. [...] Jellemzőereje óriásit fejlődik ezekben az években. Egyre kevesebb eszközre van szüksége, hogy a 'vizuális rettenet' ki tudja fejezni. [...] Egy fejben megdöbbenő erővel tudja összesűríteni mindazt a borzalmat, amelyet az esztelen háború zúdít az egyszerű emberekre”. A háborús években született portréin *„karakter-érzékének hallatlan megerősödését”* tapasztaljuk.

A magyarországi áttelepedésig, 1920-ig tárgyalja Nagy István művészetét e szakdolgozat, mely a Nagy Istvánról később megjelent írások irodalomjegyzékeiben rendre szerepel, noha szerzőik nem olvasták, nem is forgathatták, mégis alap-hivatkozássá vált. (Ezért mutattuk be részletesebben.) Pap Gábor a szakdolgozata véglegesítése és leadása előtt már publikálta első, az egész életművet áttekintő írását.⁴ Részt vett Nagy István kiállítások létrehozásában,⁵ katalógusok bevezetőit írta, és előadásokat is tartott Nagy István művészetéről.⁶ A bajai és székesfehérvári kiállítások katalógusaiban az életmű egészéről értekezik, a köz- és igen gazdag magán-gyűjteményi művek tükrében. A teljes életművet áttekintő monográfiájában,⁷ a szakdolgozat szilárd alapján új szempontokat is fölvet. A Nagy István irodalomban azóta rögzült az ő életmű-periodizálása, így: I. korszak 1919-ig, II. 1920–1925., III. 1925–1930, majd

Nagy István: Boglyák, pasztell, papír, 30x40,5 cm,
1927, j.b.l.: „Nagy István

a IV, a bajai korszaka 1930 után. „A pillanatnyin túlmutató, örök érvényű dolgok megragadására predesztinált festői talentumát” az egyes korszakainak a legjellemzőbb műveivel, a legfontosabb opuszaival igyekszik bemutatni. A húszas évek végéig tartó időszaka „csúcspontot jelent a mester munkásságában” szögezi le, s utal a „műfaji sokoldalúságára. [...] Erdélyben például nagyjából egyidőben készülnek két színre, a kékre és fehérre felépített monumentális havas tájképei, erőteljes csendéletei, egész sor markáns portré, [...] aztán nagyméretű csoportkompozíciók, [...] továbbá a házsongárdi temetőben készített

drámai szénrajzsorozat. [...] Képei egyszerre expresszívek és konstruktívak, egyesítik magukban a kifejezés szuggesztivitását a szerkezet biztonságával”.

Utolsó, bajai korszakának jellemzésénél, az erdélyi emlék-képeken (amikor már nincs motívum közelben) „nem látványméretben” jelennek meg a dolgok, hanem ’emlékkép-méretben’. [...] Ez a szemlélet alapvetően és tipikusan a népi ábrázolóművészet sajátja. [...] Emlékké finomodva jelennek meg képein a gyermekkor tájai, fenyegetően tornyosuló sziklaóriások, kopár lankák, harsogva rohanó, sötét vizű hegyi patakok, amelyek-

nek partján szelíd állatok legelnek. Mindebben végig ott bujkál az a titokzatos meseszerűség, az a varázslatos költészet, amelyhez foghatót csak a népdalok világában csodálhattunk meg”. A Nagy István-i oeuvre lényegi összetevőinek végleges megfogalmazását a szerzőnek a kötetben közölt utolsó tanulmánya rögzíti. Pap Gábor Nagy István könyvének megállapításai, értékszemponjtjai a festőről szóló irodalom alapvetését, fundamentumát jelentik, minden későbbi munka ebből merít, ebből indul ki. Szerzőnek az Én múzeumom sorozatban publikált füzetében a képelemzéseken van a hangsúly.⁸ Később részletesen foglalkozik az alföldi, a Wolfner-szerződés meghatározta korszakkal.⁹

A Nagy István centenáriumon rendezett kiállítás kritikájában¹⁰ utalt az alkotó társadalmon kívüliségére, de a legfontosabb, korábbi kutatásai kiegészítéseként értékelhető az Egry József–Nagy István párhuzam centrumba állítása és Nagy István művészete népi jellegének részletesebb taglalása. „*Jól kimutatható 'archaikus' mozzanat Nagy István alkotó módszerében: az úgynevezett 'makáma-elv' érvényesülése*”, ami azt jelenti, hogy „*nincs egyetlen, hiteles mű, hanem csupán egy potenciálisan létező alap-séma végtelen változatosságú variációi*”. Ennek a fontos „*népművészeti alkotóelvnek*” kétféle jelentését mutatja ki: a modell után

dolgozó alkotó „*sohasem egyetlen képmást készít*”, hanem variációk sorozatát. A másik módszerét a helyhez kötöttsége indokolta: átalakított régi munkái s a visszaemlékezéses újakon „*felszínre tör munkásságában a népművészet ösztönös alkotásmódja*”.

Pap Gábor munkái inspiráltak Nagy István kutatásokat¹¹, és a hazai művészettörténetben közismert az a példátlan gesztusa, amellyel saját kutatásait (jegyzeteit, céduláit stb.) átadta a Nagy István művésztével egyre intenzívebben és eredményesebben foglalkozó Solymár Istvánnak. A Művészet folyóirat szerkesztőjeként szívesen adott helyet a Nagy István művészetét taglaló írásoknak,¹² a saját cikkeiben pedig fontos példa, ható tényező, viszonyítási pont maradt a Nagy István művekre, művészetére való hivatkozása, azok más alkotásokkal való párhuzamba állítása.¹³

Kötetzáró dolgozatával válik teljessé s kerül az ő Nagy István-i építményébe zárókö azzal, hogy ennek a képnelvnek a legadekvátabb analógiáját a népdalokban – előzőleg már tétélezte ezt – s azok részleteiben kibontva érzékelteti. Pap Gábor Nagy István írásai a művészettörténész életművének biztos alapját, kikezdetetlen fundamentumát képezik/jelentik.

**Sümei György
Budapest**

Jegyzetek

- 1 Nagy István születésének 150. évfordulójára megjelent kötet bevezetője. Pap Gábor: A népdal forrásvidékén. A százötven éves Nagy István nyomában. Hatodik Elem Kiadó, Bp., 2022.
- 2 Surányi Miklós: Nagy István. Singer és Wolfner kiadása, Bp., 1923.
- 3 Lyka Károly: Nagy István. Új Idők Irodalmi Intézet Rt. (Singer és Wolfner), Bp., 1944.
- 4 Pap Gábor: Nagy István. Művészet, 1962. január, III. évf. 1. sz. 4-6. Pap Gábor megjelent Nagy István írásait is lásd a Kósa Károly: Bibliográfia. Pap Gábor művészettörténész munkásságáról. In: „Kiálts telyes torokal”. Képek és írások Pap Gábor művészettörténész 60. születésnapjára. Polar Alapítvány, 200. I-XIX.
- 5 Nagy István emlékkiállítás. Katalógus. Türr István Múzeum, Baja, 1963. október-december., Nagy István emlékkiállítás. István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1966. december 4.–1967. március 1.
- 6 Az 1963-as bajai emlékkiállítás idején volt négy előadás: 1. Nagy István művészete, Pap Gábor művészettörténész, 2. Egrý József művészete, Szij Béla művészettörténész, 3. Derkovits Gyula művészete, Szabó Júlia művészettörténész, 4. Csontváry Kosztka Tivadar művészete, Németh Lajos művészettörténész, kandidátus.
- 7 Pap Gábor: Nagy István. Corvina Kiadó, Bp., 1965.
- 8 Pap Gábor: Nagy Balogh Nagy István Tornyai. Az Én múzeumom 10. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Bp., 1965. 15-22.
- 9 Pap Gábor: Adaléknak Nagy István „alföldi” korszakához. In: Nagy István művészete. Az 1973. október 18-án Baján megtartott tudományos tanácskozás előadásai. Baja, 1975. 19-34.
- 10 Pap Gábor: Az élő Nagy István. Művészet, 1973. június, XIV. évf. 6. sz. 35-37.
- 11 „Nagy István rövid vajdasági tartózkodása utáni nyomozást Pap Gábor fiatal pesti művészettörténész 1961 végén hozzám intézett levele indította meg”. Bela Duranci: Nagy István Jugoszláviában. Művészet, 1967. december, VIII. évf. 12. sz. 20.
- 12 Pl. Tóth Antal: Nézzük meg együtt Nagy István „Békési párás táj” című képét és Aszalós Endre: Emlékezés Nagy Istvánra. Művészet, 1974. március, XV. évf. 3. sz. 30-31., 40-42.
- 13 Pap Gábor: Vásárhelyi mozaik. Művészet, 1974. március, XV. évf. 3. sz. 24-29., A meg nem gondolt gondolat. Vizsgálódások az „alföldi festészet” és a népi-nemzeti hagyományok kérdéskörében. Művészet, 1978. december, XIX. évf. 12. sz. 22-29., A képirás gondjai és esélyei a XX. századi Magyarországon. In: Pap Gábor: Mag hó alatt. Téliutón. Püski, Bp., 2003. 381-390.

GALÉRIA A BERNÁDY HÁZBAN 3

Két különleges kiállítás nyílt október 27-én a marosvásárhelyi Bernády Házban. A földszinti termekben képzőművészeti alkotások, az emeleten fotográfiák láthatók. Lehetnek olyan tárlatlátogatók, akik külön-külön mindenik művet láthatták az eltelt években, de így együtt még sohasem kerültek közönség elé ezek a munkák. A festmények, szobrok, grafikák, üveg- és tűzzománc alkotások 2015-től 2022-ig kerültek a Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány műgyűjteményébe, a bemutatott fotók 1995-től napjainkig rendezett kiállítások anyagából kiemelve gyarapították az alapítványi kollekciót. 52 műtárgy, 36 fényképfelvétel. Valamennyi az említett kiállítók adománya, melynek köszönhetően a 30 éve létrehozott alapítvány műgyűjteménye immár több mint 300 művel és 200 fotóval rendelkezik. A Bernády Ház időnként alkalmi változtatásokkal viszi ezeket közönség elé. A mostani két tárlat a XXIV. Bernády Napok nyitó eseményén gyűjtött egybe számos érdeklődőt, művészeket és művészetkedvelőket. A rendezvény különlegessége, hogy a falra, állványokra helyezett műveket egy impozáns kiadvány, a Galéria a Bernády Házban 3 című album is bemutatja. Azonos

címmel, előző sorszámmal 2009-ben, illetve 2015-ben már jelent meg hasonló kötet a folyamatosan gyarapodó kollekcioról. Azokat is, akárcsak ezt a szép könyvet, Nagy Miklós Kund művészeti író szerkesztette, és egy összeszerelt csapat közös munkája. A borítótér és a technikai szerkesztés, a korrektúra András Gabriella, Bálint Hajnal és Simon György nevéhez köthető. A fotó- és képfeldolgozást Tordai Ede vállalta fel. A csíkszeredai Alutus Kiadó műhelyében készült kötet létrejöttében a Bernády Alapítványt a Communitas Alapítvány és a Bethlen Gábor Alap támogatta, partnerként a Maros Megyei Tanács is segítette.

A közre adott három albummal egy jelentős könyvsorozat kezd kirajzolódni. Kezdeményezői reményei szerint a galéria rangot kiérdemlő Bernády Ház olyan következőt megtervezett, a minőségi elvárásokhoz ragaszkodó, igényes kiállító tevékenységet folytat a jövőben is, amely könyv alakban is méltóvá teszi a kollekciót a népszerűsítésre. Előre vetítve az évente megrendezendő 12-14 képző- és díszítőművészeti, illetve fotóművészeti kiállítást, az alapítvány kurátorai tehát joggal számíthatnak majd arra, hogy az eddig kiadott

GALÉRIA

A BERNÁDY HÁZBAN 3

A katalógus borítója

három katalógust a jövőben újabbak követik. A szerkesztői szándék szerint ezek a könyvek nem csak a kiállítók és kiállítások jegyzékét és a bennük szereplő művészek tömör életrajzi adatait ismertetik, sajtószemelvényekkel is segítik az olvasókat a tájékozódásban, a művészeti irányzatok, törekvések útvesztőiben való eligazodásban. Jelen kiadvány is mindenek előtt a marosvásárhelyi Népújságban, an-

nak Múzsza című irodalmi, művészeti mellékletében megjelentetett cikkekből tallózott. Nagy Miklós Kund írásai mellett e 3. albumban Markó Béla, Szuszámi Zsuzsa, Ungvári-Zrínyi Kata, Doszlop Lídia, Kaáli Nagy Botond tárlatkrónikái olvashatók. A fotós fejezetben Antal Erika és Vajda György is csatlakozik cikkszerzőként hozzájuk.

A Nagy Dalma textilművész tárlatrendezői tapasztalatát dicsérő

ERDÉLYI MŰVÉSZET

lenti kiállítás, illetve a Bálint Zsigmond és Both Gyula fotóművészek kuratori hozzáállását bizonyító fenti tárlat – s az album nem különben – átfogó keresztmetszetet nyújt az elmúlt évtizedek és a jelen marosvásárhelyi művészeti jelenségeiről, a különböző alkotó nemzedékek kézfogását, stafétaváltásait épp úgy tükrözi, mint azt, hogy mik a kortárs képző- és fotóművészet helyi és egyetemes jellegzetességei. A most átkarolt időszakban is jól kirajzóldtak az alapítvány kurátora, N. M. K. és szervező társai szándékai, elképzelései, az a törekvés, hogy ébren tartsák a köztudatban a már lezárult életműveket, és minden generációnak lehetőséget nyújtsanak a megmérettetésre. Fontos emlékkiállítások is voltak az eltelt években, különös tekintettel a helyi értékekre, évente kaptak felkérést egyéni vagy közös bemutatkozásra az idősebb mesterek, de a legifjabbak is. Műfaji és stiláris sokféleség színesítette a kínálatot, békésen élt egymás mellett hagyomány és újítás, kellő egyensúly teremtdőtt a helybeli, országos és határon túli bemutatkozások terén. Jó kapcsolatok, partnerségi együttműködés is jótékonyan alakították a kiállító tevékenységet. A Barabás Miklós Céh, a Gyergyószárhegyi Kulturális és Művészeti Központ, a Szárhegyi Művésztelep, a csíkszeredai Studium 9, a bucsini Vadárvácska, a nyárádszeredai Zereda, a

Borospataki Skanzen Művésztelep, a Művészek Atyhai Társasága, a Marosvásárhelyi Művészeti Líceum diákcsoportjai, a Communitas ösztöndíjasai, az Erdélyi Magyar Művészpédagógusok Egyesülete rendszeresen visszatérő vendégei a Bernády Háznak. Mindez és még sok egyéb, bőségesen felismerhető, felfedezhető mind az albumban, mind pedig a két kiállításon is.

Nagy Miklós Kund
Marosvásárhely

MIKLÓSSY MÁRIA**SZERVES KONSTRUKTIVISTA FESTÉSZETE**

Azzal a tisztázó megjegyzéssel kell kezdenem, hogy én tulajdonképpen nem is vagyok jelen. Egyrészt 4-5 esztendeje kijelentettem, hogy már nem vállalkozok kiállításmegnyitót, másrészt Miklóssy Mária festészetének szárnyai vannak, elragadnak egy konkrét helyrajzi ponttól: olyan szárnyai vannak, amelyeknek nem lehet ellenállni, és engem messzire röptetnek. Nem a térben ragadnak magukkal, bár mind a közös szülővárosunk, Szatmárnémeti, mind a végső város, Sepsiszentgyörgy

messze vannak; s nem is az időben, merthogy első munkái az 1950-es meg az 1960-as évekből datálódnak, az ő festészetének a szárnyai egy létállapot titokforrásához röptetnek vissza, s ez a létállapot az erdélyiség, és azt a művészetet, amely ebből ered, transzilvanizmusnak nevezem. Ez nem egy régi vagy új művészeti irányzat, divat, trend vagy hóbort, hanem világszemlélet és erkölcsi magatartás. Nem erről kívánok elméleti fejtegetésbe bocsátkozni, csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy

Miklóssy Mária: Vörös és fehér, vegyes technika, 2008

Miklóssy Mária: Festőnő, tempera, 1994

a festői világ, amelybe most bepillanthatnak, annak a hatalmas, csodálatos színes üvegablaknak, a transzilvanista művészetnek a nélkülözhetetlen, szerves négyzete, s ugyanaz a fény világítja át, mint az

elmúlt 100 év valamennyi jelentős négyzetét, ablakszemét.

Titokforrásnak neveztem az imént az erdélyiséget, mert hiszen az erdélyi művész pontosan olyan gyarló, érzékeny és hiú ember, mint

Miklóssy Mária: Elveszett múlt, tempera, 2004

Miklóssy Mária: Kék portré , olaj, vászon, 1986 – 2017

bárki az európai vagy az anyaországi művészetben; éppolyan anyagokkal dolgozik, mint a többiek; ugyanolyan alaposan – bocsánat, nem! sokkal alaposabban! – ismeri a mesterséget, mint mások, és mégis az Ő, egyszersmind az erdélyi művész műveiben van valami olyan feszültség, izgalom, készenléti állapot és egyben egy mindenben átsugárzó kedély, derű, úgy is mondhatnám: diadalérzet, ami már legalább egy-

másfél százada hiányzik a művészetből.

A modernség tulajdonképpen tragikusan, kétségbeesésként, jajszóként jön létre és érvényesül egy felbomlóban lévő világrend, harmónia, boldogság és béke fölött; a művészet egyre inkább nem az emberről, az emberi lét dolgairól szól, hanem ezektől elszigetelten önmagáról, a maga művészi alkotó-

Miklóssy Mária: Egy más mellett, tempera, olaj, vászon, 2018

folyamatáról, a berkein belül őrlődő saját személyiségéről.

1920-ban felbontották, szétbomlasztották Európát, s azóta sem tudják összerakni egészségesen működő szervezetté; ennek a folyamatnak a magyarság lett a legnagyobb, legfájdalmasabb áldozata, s különösen az elszakított Részek magyarsága. Ugyanakkor ennek köszönhető a 20. század csodálatos magyar művészete (nemcsak képzőművészet, hanem irodalom és zene, film és színház, népművészet), mert a lélek a tragédiában nem pusztult el, hanem feltámadt és megerősödött. Szárnyakat növesztett. És

végülis megmenekült. Európa nyertes nemzeteinek a lelke eközben eltunyult, elerőtlenedett, letörve lógnak szárnyai, és a szemünk láttára hull a riasztó mélységekbe.

Hat évtizeden keresztül számtartója voltam az erdélyi magyar művészetben formát öltött erdélyiség, tehát az erdélyi lélek és gondolat vergődéseinek és diadalainak, de kötelességeimet csak részben, sok hiánnyal és mulasztással végezhettem; hiszen ez egy óriási szellemi birodalom! Fogadkozásaim ellenére Miklóssy Mária kiállításának a bevezetését is azért vállaltam, hogy adósságaimból törlesszek valamics-

Miklóssy Mária: Infáns lány

két, mert Neki sohasem nyitottam kiállítást. És drága társának, a 23 éve halott Plugor Sándornak is egyszer csupán, valamikor a 70-es években, szülőfalujában, a kökösi csata színhelyén, de akkor is a Petőfi a hídon című előadóestem utáni enyhén kapatos állapotban... Sőt, monográfiát sem írtam Róluk, miközben számtartói vagy kincstárnoki tisztségemben mindvégig és mindenkor követtem és nyilván-tartottam művészetük becsatlakozását az erdélyi kortárs művészet folyamába.

Olyan köznapi (valójában mégis meghatározó) vonatkozásokról

nem kívánok beszélni, hogy mit jelent egy egyetemes értékű grafikusművész társaként, két fiúgyermek anyjaként be- és fellépni az alkotás fórumára, noha ez kétségtelen többlet lehet az ő emberi, jellembeli megítélésében; az viszont tény, hogy művészetének főszereplője és mondanivalója az előbbi transzilván körülmények viszonyai között saját maga, saját sorsa. És hát Ő véletlenül nőnek született, tehát (noha életművében ritka az önarckép) egész festészete úgy bír az önarckép sajátosságaival, mint ahogy egy lakásba belépve a miliő azonnal feltárja a vendéglá-

Miklóssy Mária és Szücs György művészettörténész

tónk egész személyiségét, azonnal tisztába jövünk az azt alakító ízlésével, temperamentumával, jellemével, még akkor is, ha először pillantunk körbe. Amikor belépünk Miklóssy Mária festészetébe, azonnal megragad bennünket annak a forró vágnak az árama, hogy ülj le, érezd magad itthon: azért ácsoltam, azért szőttem, zománcoltam és festettem ezt a berendezést, a mindenség kicsinyített mását, hogy érezd, nem vagy egyedül. Persze nagy ára van ennek, mint minden odaadásnak: a magány. Mert miközben a szív – minden képén megjelenő motívumával – meghív magához, Őt semmi sem oldja el a magány kötelékeiből.

Mindezt nem Ő, hanem az a sajátos, Erdélyben is párját ritkító festői nyelv mondja, amelyet életé-

nek zaklatott évtizedei alatt alakított ki a 20. század impulzusaiból. Ha, szakmai szóhasználatnál élve, irányzatszerűen szeretném az Ő festői nyelvét megnevezni, akkor azt kell mondanom, hogy Miklóssy Mária egy organikus, azaz szerves konstruktivista stílust alakított ki. Tehát egy élő, lélegző, szenvedélyes rend érzékeltetésére törekszik: nem a mértani elemek és testek élei, szögletessége és szabályos hajlatai által sugallja azt a rendet, amelyet önmagában és a világban, az Őt körülvevő Mindenségben érez, illetve kíván eközben helyreállítani; hanem a lélek, az ösztönök, az alapvető emberi érzelmek és vágyak löktetésével, olykor vulkanikus kitörésével és állandó izzásával. A konstruktivizmus korunk egyik népszerű, elterjedt és adekvát kife-

Miklóssy Mária: Pillangó

jezési módja, de nem izzó és szenvedélyes, hanem éppenséggel racionális és lezárt felületeket képez; Miklóssy Mária képei azonban azt sugalmazzák, hogy a Teremtő nem pihen, a világ újrateremtendő, újra és újra, de erre kizárólag a felhatalmazott lelkek képesek. Ennek

az organikus, sajátos konstruktivizmusnak a hatalmas belső tereket megvilágító lendületével hívja fel figyelmünket arra, hogy a hatalom és a monumentalitás nem terjedelem kérdése, hanem az erkölcsi erőé, ami elválaszthatatlan az emberi felelősségtudattól.

Miklóssy Mária: Kalüpszó, vegyes technika, 2001

Ezt igazolni csakis azoknak a világító, belső tűzű színfoltoknak az egymásba fordulásával, ezeknek a boltívszerű szerkezeti vonalaknak a támaszával s az effajta pulzáló, kompozíciós tömörséggel lehetséges, amelyekkel Miklóssy Mária a maga emberi magányából feltör a művészi megdicsőülés dimenziójába. Magam is csodálatlanszemlélem: milyen végtelen az erdélyi lélek transzilvanizmusa, a transzilvanista megnyilatkozás, de

életszemléletének köre és forrásvidéke is. A kiállítást az előbbi gondolatokkal – megnyitom.

Banner Zoltán
Budapest – Békéscsaba

Elhangzott 2022. szeptember 22-én, a Vármegye Galériában rendezett kiállítás-megnyitón.

Plugor Magor

A FELHŐK KÖZÜL ELŐTÖRT...

Miklóssy Mária képei alá

A felhők közül végre előtört a napfény, és beragyogja a termet.
Ahol imént áthaladtam, a fényoszlopban látni: meglebbent a por.

Íme, nem kell mélytengerre szállni; íme, *sűrű a lét* ott is,
ahol előbb semmit sem mutatott.

A jelenvalók, a rejtett dolgok, az időben nem érintkezők között
mit kell keresnem? A kenyeret, a bort?

Vagy a szavak a lét felhői közt is áttörnek
s meglebbentik, megfestik, amit egy gondolat átfogott?

Gyermeki fogócskaként *háztól házig*, napról napra kell végigfutni a létet,
és akkor egy-egy szín, alak, édes szempár felragyog:

s e fogócska, a dolgok festői forrataga meglebbent
a mélytengereknél mélyebbről egy képet vagy szót.

GERGELY ISTVÁN „HAZATÉRT” MŰVEI

A 13. Kolozsvári Magyar Napok keretében, 2022. augusztus 13-án a Kolozsvári Művészeti Múzeumnak otthont adó Bánffy-palota földszinti termeiben nyílt meg Gergely István (1939–2008) szobrászművész eddigi legátfogóbb retrospektív kiállítása, amely szeptember 4-ig volt látogatható. A megnyitón **Vargha Fruzsina**, Sepsiszentgyörgy alpolgármestere, **dr. Lucian Nastasă-Kovács**, a Kolozsvári Művészeti Múzeum igazgatója és a kiállítás kurátorai – **dr. Bordás Beáta**, az Erdélyi Művészeti Központ vezetője és **Gergely Zoltán** szobrászművész – szólaltak fel. A továbbiakban Bordás Beáta kuratori szövegének szerkesztett változatát közöljük.

Bizonyára sokan, akik ismerték és szerették az 1939-ben Csíkköz-máson világra jött Gergely István szobrászművészt, tudják, hogy holnap, augusztus 14-én lenne a születésnapja. Ez okból is ünnepként gondolok a mai napra, amikor együtt emlékezhetünk e kiváló művészre. Felemelő érzés, hogy hozzájárulhattam ahhoz, hogy a szobrász legutolsó, 2003-ban a Ko-

runk Galériában rendezett egyéni tárlata után végre újra Kolozsváron láthatóak a művei egy ilyen átfogó jellegű tárlat keretében, amellyel az eddigi legteljesebb képet szerettük volna nyújtani az életműről.

Kurátortársammal, Gergely Zoltán szobrászművésszel e tárlatra ugyanazokat a munkákat „hoztuk haza”, amelyek a sepsiszentgyörgyi Erdélyi Művészeti Központban

Gergely István: Forrás, gipsz dombormű, 38 x 67 x 5 cm, 1960-as évek

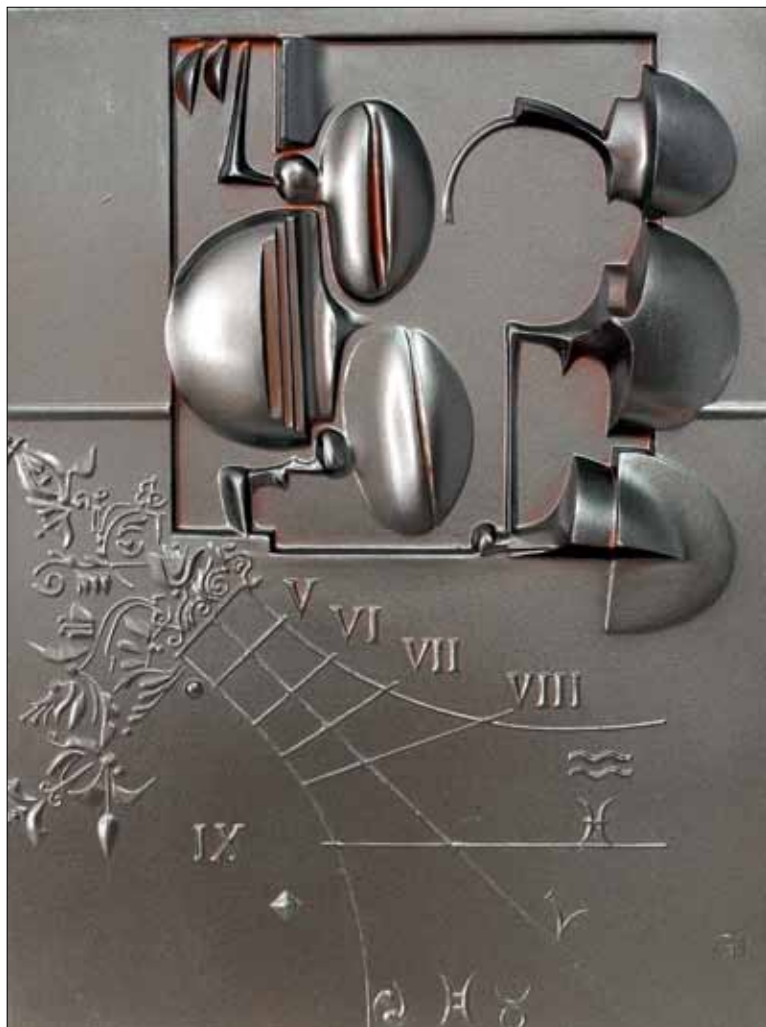

Gergely István: Apáczai Csere János, patinázott gipsz, 29 x 29 x 2 cm, 1975

rendezett, 2022. május 27. – július 2. között látogatható kiállításon szerepeltek, továbbá bővítettük a válogatást néhány arckép-plakettel. Jelen kiállításon Gergely István kispasztikáinak két legfontosabb irányvonalát, a kompozíciós plaketteket, illetve a portrédomborműveket mutatjuk be, de újdonságként hatnak a hosszú évek óta az egykori műtermében lapuló korai mélydomborművei, illetve több rajza és

önálló grafikai alkotása, a köztéri szobrairól pedig egy reprodukciókat tartalmazó pannót állítottunk össze.

Gergely István nem fába vagy márványba dolgozott, hanem túlnyomórészt gipszbe mintázta műveit, s anyagi lehetőségeihez mérten a plakettjei közül néhányat utólag bronzba vagy alumíniumba is kiöntött, köztéri szobrainak anyaga viszont szinte kizárólag bronz vagy műkő. A faragással szemben a min-

Gergely István: Jeles az idő témára III., patinázott gipsz, 40 x 30 x 3 cm, 1974

tázást részesítette előnyben, e választásra talán a marosvásárhelyi művészeti középiskolai tanára, Izsák Márton, illetve a kolozsvári főiskolai mesterei közül Vetró Artúr útmutatásai is hatással lehettek.

A szobrász korai, 1960-as években készült munkái többnyire mélydomborművek, árkosan bemélyített körvonalakkal, darabos figuraábrázolással, mint a Kapuban vagy a Lovas címűek. A hatvanas évek vé-

Gergely István: Várákózők I., patinázott gipsz, 40,5 x 21 x 2,5 cm, 1973 körül

gén érdeklődése átfordult a kisebb méretű kompozíciós plakettek felé, amelyek életművének legtalányosabb darabjai. Legelőször a korai munkáinak emberpárját, Ádám és Éva motívumát vitte át plaketterre. E

művén megjelennek a későbbi vezérmotívumai (mag, csíra, rügy) és a háromszintes tagolás is, amelynek során az alsó regiszterben kezdeti jelképek, majd középen a főtéma, a felső regiszterben pedig valami

Gergely István: Fészekrakó, patinázott gipsz, 40,5 x 23,5 x 2,5 cm, 1971

elvontabb, ősi érvényességre utaló megjelenítés látható. Ezekből a zsúfoltabb, emberi alakokat és régi mítoszokat felvonultató képektől (Földi paradicsom, Arák, Várazók) haladt fokozatosan a formai és szerkezeti egyszerűsítés fele, a

80-as években készült plakettjein (Dombok, Dombok és nyomok) már letisztult, absztrakt mértánias formák láthatóak, amelyek a dekorativitás mellett a tiszta felület erejével hatnak. A hetvenes években készített plakettjein különbö-

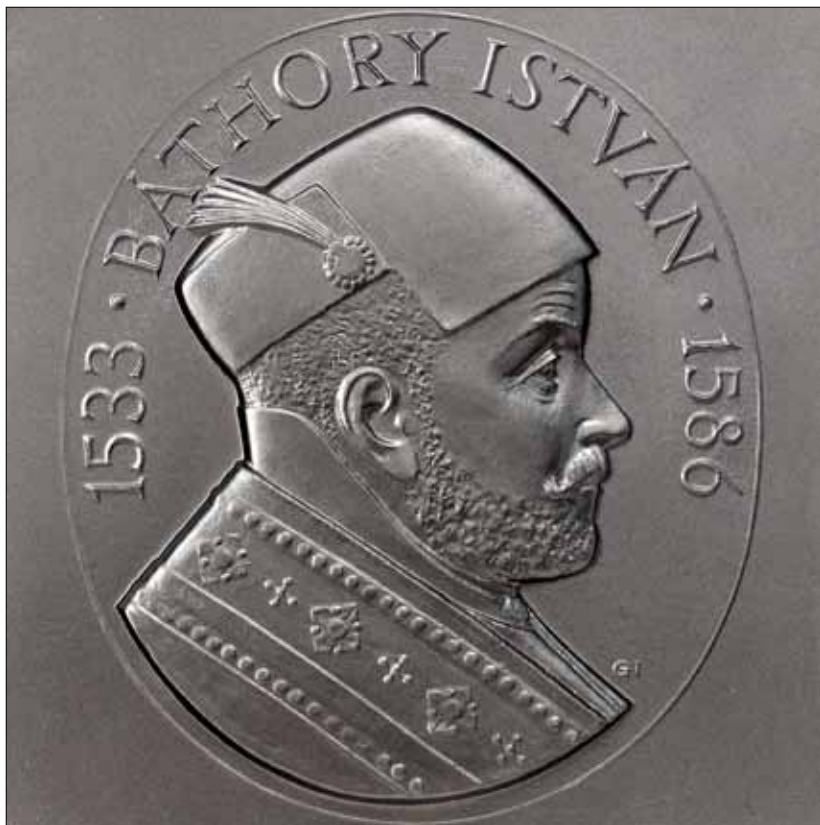

Gergely István: Földi paradicsom, patinázott gipsz, 40,5 x 30 x 1,5 cm, 1969

zók témák foglalkoztatták (például a régészeti ásatásokat megidéző Leletek sorozatán; a madárvilágot jelképszerűen tematizáló Fészekelők, Fészekrakók stb.), de központi témája az Idő, amelyről sokat gondolkodik. 1974-ben mintázta meg a

Jelek az idő témára c. triptichonját, amely formai megoldásaiban és mondanivalójában is egyik főművének tekinthető.

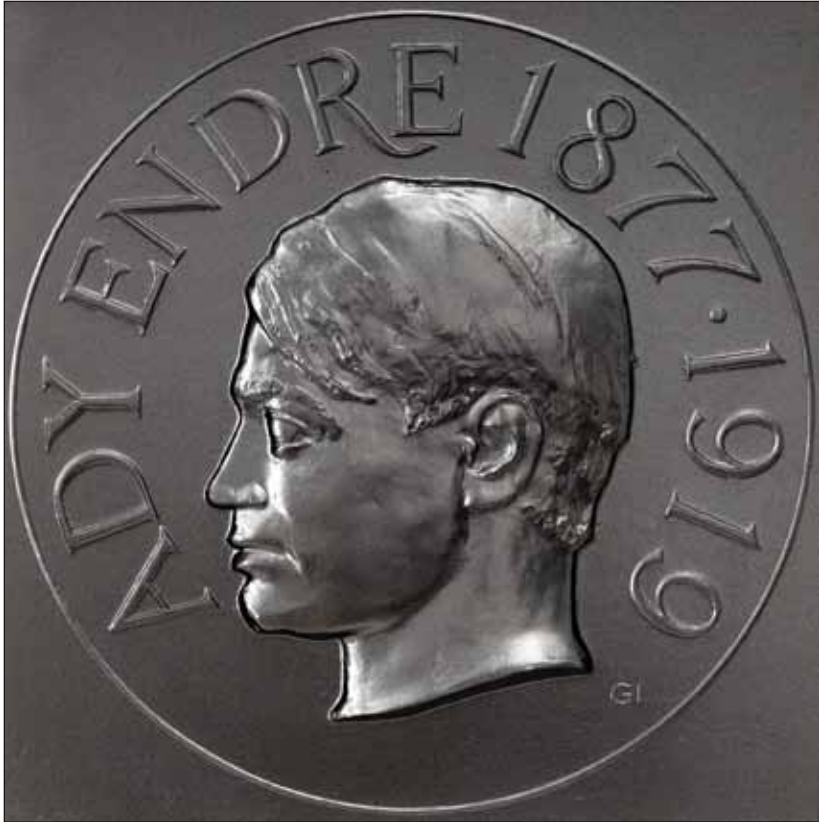
Ezeknek a Kántor Lajos által „hieroglifáknak”¹, a monográfiáját író Banner Zoltán által „csempék-

Gergely István: Báthory István, patinázott gipsz, 29 x 29 x 2,5 cm, 1990

nek”² vagy egy kortárs méltatója által „fémbe öntött grafikáknak”³ nevezett kompozíciós reliefsjeinek mondanivalója, kódolt jelképrendszere nehezebben megfejthető, és Gergely új műfajt is teremtett általuk, hiszen ezek a művek a grafika és szobrászat határvonalán mozognak. A kortárs kritika már 1969-ben figyelte arra, hogy Gergely „képzeletvilágát egyebek mellett erősen foglalkoztatja a régi hindu

művészet, melynek nem csupán kifejező eszközeiből merít, hanem témáiból is inspirálódik. Közvetlen példa erre a Gilgames éposz című munkája. A jelbeszédet igyekszik eltanulni ebből az ősi művészetből, azt a jelbeszédet, mely különbözik a leíró ábrázolástól, de a szokásos szimbolikus ábrázolástól is.”⁴ Más méltatói emlegették a sumér mondákat és pecsételő hengereket, mint inspirációs forrást,⁵ illetve a hun ál-

Gergely István: Ady Endre, patinázott gipsz, 29 x 29 x 2 cm, 1977

dozati üstök motívumkincsét (ásófej-szerű formák, magok, vonalvezetés) fedezték fel reliefjein. A művész azt nyilatkozta jelképrendszerének a befogadásáról, hogy: „Ha netalán nem éppen arra gondolnak, amire én, az sem baj, hogyha elindít bennük egy gondolatsort, felsejlik bennük az érzés, egy emlék, örömet szerez nekik a látvány. Arra törekedtem, hogy megteremtsem a magam rendjét, rendszerét, jelbeszédét eze-

ken a reliefeken, és ha sajátos is ez a nyelvezet, a létező kultúra jegyeiből, ismereteinkből, hagyományainkból származnak...”⁶ Tibori Szabó Zoltán szavaival élve: „Legyen az egyszerű falevél, puha földbe mélyedő ásonyom, virág vagy madár, erővel és akarattal kifeszített ablakszárny, a művész domborművein mindmind tenniakarás, legyőzhetetlenség és mérhetetlen reménykedés szimbólumává válik.”⁷

Gergely István: Sárvirágok, gipsz, 108 x 58,5 x 5 cm, 1966

Gergely István kompozíciós plakkettjei a részletező és elbeszélő jellegű, figuratív és jelképszerű, non-figuratív elemeket ötvöző képektől eljutottak a pusztán non-figuratív, mély gondolatíságot rejtő domborművekig, amelyeknek sora 1984 kö-

rül szakadt meg a Dombok sorozat és a Magörzők utolsó változata után. Erről az egyszerűsítésről az alkotó azt vallotta, hogy a műveinek idővel tisztult a mondandója és képi üzenete, mert szigorodott magához és munkáihoz is. Az életben is szűk-

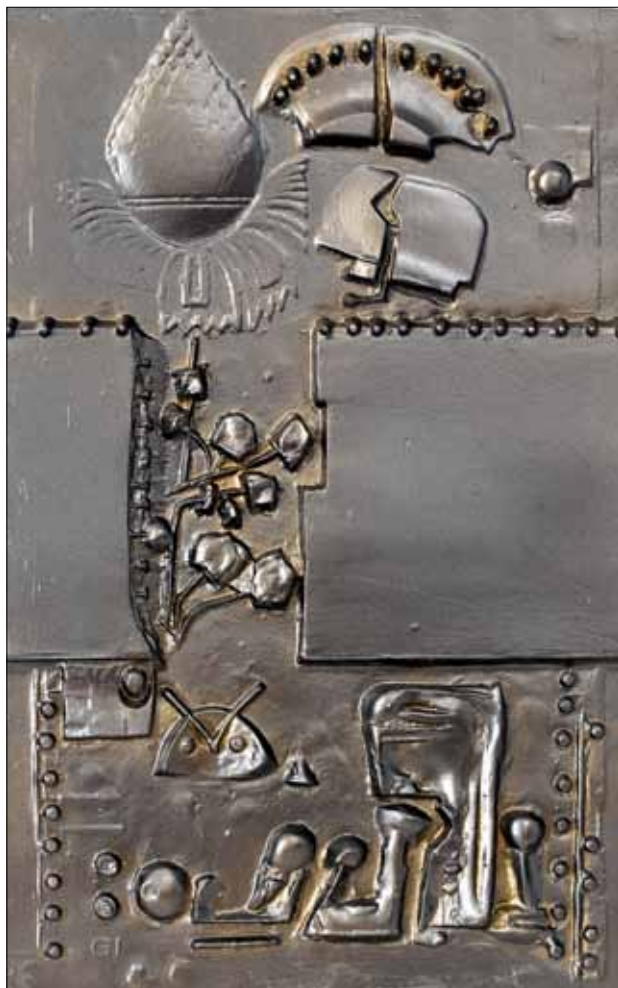

Gergely István: Lovas, gipsz, 68,5 x 38 x 8 cm, 1965

szavú művész alkotásaiban is egyre inkább a képi alkotóelemek rendezettségére, tömörségére törekedett.

A kompozíciós domborművei mellett a kisplasztika műfaján belül az 1970-es évek elején egy új vonalat is elindít: a kevésbé ismert, de

az egyetemes magyar kultúrában kiemelkedő szerepű személyiségek (Szenczi Molnár Albert, Bod Péter stb.) arcképeit készíti el nagyjából 30 x 40 cm-es nagyságú plaketteken, amelyeket újabbak követnek. A jó barátja és közeli művészkollé-

Gergely István: Leletek I., patinázott gipsz, 40,5 x 25 x 3 cm, 1972

gája, Cseh Gusztáv „főembereihez” hasonlóan, költők, írók, tudósok, történelmi személyiségek arcképét formálta meg több mint 30 plaketten, amelyek elődeink és az egyetemes magyar kultúra értékeinek a tiszteletére figyelmeztetnek. Ezek

veretesen megmintázott, a történelmi hűséghez igazodó művek. Az ábrázolt látványt hagyományosabb megfogalmazásban tárják elénk, mint kompozíciós domborművei, de ezt az ellentmondást Gergely maga oldotta fel a Nagy Miklós

Gergely István: Jelek az idő témára II., patinázott gipsz, 40,5 x 28 x 2,5 cm, 1974

Kundnak adott interjújában: „A legutóbbi munkám, a Dombok már minden zsúfoltságtól, részletezéstől mentes, idommal és szeggel jelzi az alkotói intenciót: hagyományyszerető vagyok, de úgy akarnék megnyilatkozni, hogy műve-

im összhatásukban minél modernebbek legyenek.”⁸ A 80-as évek elején a kompozíciós plakettek sora megszakadt, de a kiváló személyiségek arcképcsarnoka újabb lendületet kapott, s a 2000-es évig

Gergely István: Magórzők II., patinázott gipsz, 40 x 34 x 2 cm, 1982 körül

elejéig többnyire arcképes plaketteket készített.

A művész vallomása szerint érdeklődése középpontjában mindig a relief állt, az igazi műfajának a domborművet és a plakettet tartotta, ennek ellenére a köztéri szobrá-

zat terén is maradandót alkotott. Köztéri szobrai közül a kolozsvári Diákművelődési Ház előcsarnokában lévő nagyméretű non-figuratív térplasztikát emelnénk ki, amelyet 1970-ben készített Alexandru Florian Milannal közösen – ez már

Gergely István: Borbélyek, patinázott gipsz, 40 x 25 x 2 cm, 1972

teljesen a kompozíciós reliefjeinek formavilágára épít. Köztéri, a történelmi emlékállítás által motivált szobrai (például Bod Péter és Végh Antal büsztjei Csernátonban, Gábor Áron szobra Sepsiszentgyörgyön, Alecu Russo Bukarestben) hagyó-

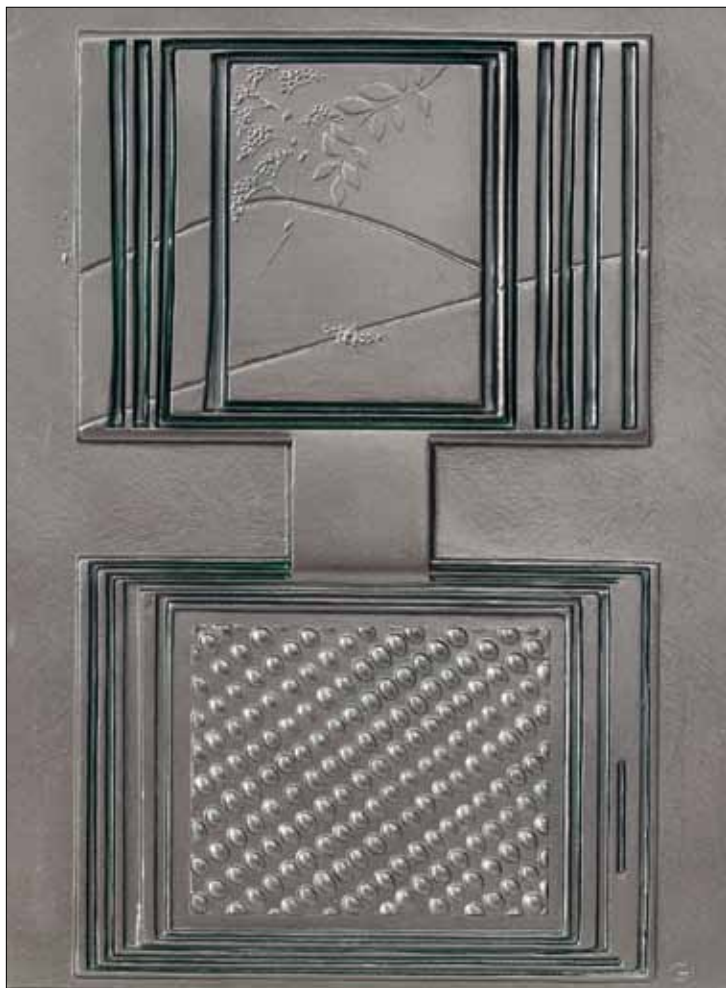
mányosabb stílusúak, de hozott létre olyan meglepő ambientális alkotást is, mint a galaci Duna-sétányon felállított, 4 méter magas hajóacél lemez térplasztika, a Nyomok, amely az életmű egyik fontos motívumát, az ásót, ásónyomot ismétli.

Gergely István: Madárballada I., patinázott gipsz, 39,5 x 30 x 2 cm, 1974 körül

Legismertebb és legelismertebb köztéri alkotása, Lórántffy Zsuzsanna nagyváradi egész alakos szobra a műfaj egyik elementáris erejű példája, hiszen Gergely a szobrászi szépség mellett a női tartás méltóságát is rendkívüli erővel fogta meg.

Gergely István szelleme tovább él műveiben, amelyek egyrészt az őseinkre, szellemi kiválóságainkra való emlékezést szolgálják, másrészt egy kísérletező, a diktatúra nyomása alatt új és friss hangon megszólaló, kódolt jelrendszert megalkotó

Gergely István: Dombok és nyomok, patinázott gipsz,
40 x 30 x 1,5 cm, 1982 körül

vizionáriust tárnak elének. Erős jel-
leme nem hivatalos tanítványaira
(gondolok itt a műtermében főisko-
lai felvételre felkészített szobrász-
palánták sokaságára, köztük például
Sántha Csaba vagy Vargha Mihály
személyével) is nagy hatással volt,

ezáltal is beírta magát az erdélyi
képzőművészet megkerülhetetlen
alkotóinak sorába.

A 2018-as Vlahuță 63. című ki-
állítás és a Grigorescu-negyedi mű-
termekben alkotó közösség kutatása
(amelynek katalizátora szintén Ger-

ERDÉLYI MŰVÉSZET

gely Balázs, a most kiállító művész fia volt) vezetett el e tárlat megszervezéséhez is, és úgy érzem, ebből az irányból még sok jelentős művész életművét hivatottak vagyunk feltérképezni. Az Erdélyi Művészeti Központ vezetőjeként rendkívül fontosnak tartom, hogy munkásságunkat, értékeinket a kincses városban is bemutassuk és benne legyünk az erdélyi kultúra körforgásában – erre a Kolozsvári Magyar Napokon való

részvétel megtisztelő lehetőség és remélem, a továbbiakban is folytatjuk ezt az együttműködést és közönségsikert arató tárlatokat fogunk együtt rendezni.

Bordás Beáta
Sepsiszentgyörgy

A felvételeket készítette
Barabás Zsolt
(Erdélyi Művészeti Központ)

Jegyzetek

- 1 Kántor Lajos: Az ember helye. Utunk, 1976. április 23. (31. évf. 17. sz.), 7.
- 2 Banner Zoltán: Gergely István. (Műterem sorozat) Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2003. 15, 19.
- 3 Szabó Sándor: Gergely István fémbe öntött grafikái. Új Élet, 1976. június 10. (18. évf. 11. sz.), 19.
- 4 *** Előre, 1969. február 16. (23. évf. 6621. sz.), 3.
- 5 Kántor Lajos: Az ember helye. Utunk, 1976. április 23. (31. évf. 17. sz.), 7.
- 6 Nagy Miklós Kund: Beszélgetés huszonegy erdélyi képzőművésszel. Műterem 2. Marosvásárhely, Impress Kiadó, 1999. 65.
- 7 -ri: Gergely István kislasztikái. Igazság, 1989. szeptember 3. (51. évf. 209. sz.), 3.
- 8 Nagy Miklós Kund: i. m.

Gergely István: Dombok II., patinázott gipsz, 40 x 35 x 2,5 cm, 1982 körül

THORMA JÁNOSRÓL – MÁSKÉPP

1. A nagy képek festője

Thorma János művészetének az értékelése, az oeuvre recepciója, az egyes műveinek a föltétlen elismerése és a nagyméretű alkotásai (főleg a *Talpra magyar!*) miatti kételyek, kifogások között ingadozik. Ha a művészettörténet skáláján az elmúlt, bő 125 évi értékeléseket szemlélzem, hullámozó a megítélés, noha az *Aradi vértanúk* történeti festészetünknek korában talán a(z egyik) legjelentősebb műve, s ha történelmi festészetünk egészének a terrénumában keressük meg a helyét, ott is megkerülhetetlen.

A történeti festészet¹ elítélése, rosszzalló megjegyzésekkel való fölruházása sajátos paradoxonként a kiegyezés utáni, a nemzetire a korábinál nagyobb hangsúlyt helyező korszakban kezdődött. Elsőként Justh Zsigmond tört palcát fölötte,² majd számos követője akadt, aminek talán legfőbb oka az, hogy a millennium korának történeti festészeti bővedje még a legjobbakat is véglegesen elkedvetlenítette a műfajtól. Az éles megfigyelő, Lyka Károly szerint a nyilvánosságra került új művek, amelyek a millennium idejére hivatalos megrendelésekre készültek, azok zömében közepes, vagy annál is gyengébb minőségűek garmadájával árasztották el a kiállításokat.³ Még a legnagyobbak vél-

tek sem kivételek, mert ünnepelték ugyan a hazatérő Munkácsyt, de a megrendelésre készített *Honfoglalása* is hagyott maga után kívánnivalókat.⁴

Még egy különös ellentmondásra, a festészet és az irodalom aszinkronitására is rámutat Lyka: "a történelmi festmény [...] e nagy ünnepi alkalom elmúltával maga is gyors ütemben divatját múlta, holott a történelmi tárgyú regény egyre olvasottabb lett, sőt, szinte átvette a vezetést a könyvpiacra (Herczeg, Móricz, Gulácsy, Harsányi)".⁵

Pedig a korszak, az eklektika időszaka egyenesen várta a nagy műveket, amelyek gyakran jelenítettek meg történeti eseményeket, helyzeteket, fontos szereplőket. A Nagy Kompozíció, „a Nagy Mű ígézetében”⁶ élt Hollós Simon (*Rákóczi induló*), Csók István (*Báthory Erzsébet*), Ferenczy Károly (*Hegyi beszéd*), Iványi Grünwald Béla (*Nihilisták sorsot húznak*) és Réti István (*Honvédtemetés*). Közülük Thorma János már-már az életét tette föl a Nagy Művel folytatott hosszan elnyúló életküzdelemre. Noha az ő első történeti festészeti opusza, az *Aradi vértanúk* valóságos sikere a festőnek és a nagybányai művésztelepnek is, mivel az első mű, amely Nagybányáról elsőként került kiállításra a fővárosban.

Egészen különös azonban, és szinte példátlan, hogy a mű kiállításának a viszontagságos fordulataival már egyedi módon fölhívta magára a figyelmet. Habsburg-ellenes mondanivalója miatt Thormát rábírták arra, hogy vonja vissza a millenniumi,⁷ a Műcsarnok-avató monstre tárlatról,⁸ féltve őt a kiállítást meglátogató, az aradiak kivégzését elrendelő Ferenc József reagálásától. Ez a jóakarátúnak látszó szervilizmus fosztotta meg Thormát és a festményét attól, hogy az uralkodót szembesítse vérlázító tetteivel.

Thorma először gyenge és kifogásolt megvilágítás mellett az Orczy-házban mutatta be, majd a Wampetics vendéglő (ma Gundel) emeleti nagytermében.⁹ A millenniumi tárlat-kontextusban, egyedi kiállítási környezetben került közönsége elé. Az Ezredéves Országos Kiállítást a Városligetben 240 pavilonban mutatták be. Az állandó és időszakos kiállítások száma 21130. A Műcsarnok-avató (1896. május 4.) monstre tárlaton 267 kiállító 1276 munkája szerepelt. Feszty Árpád óriási körképe, *A Magyarok bejövetele* az Andrassy út végén (a Szépművészeti Múzeum telkén) önálló épületben szerepelt. Munkácsy *Ecce homoját* a Bellevue udvari pavilonjában (Andrassy út 177.) láthatták, míg az állam megrendelte *Honfoglalását* a Nemzeti Múzeumban állították ki. Benczúr *Budavár bevétele* a megrendelő főváros millenniumi pavilonjában

szerepelt. Ezeket a munkákat a korabeli sajtóban szinte napi rendszerességgel, kép-szöveg együttesével hirdették, reklámozták az újságokban, ám Thorma művét sehol sem. Ezért írhatták egyes lapok,¹⁰ hogy Thorma nem tud reklámot csinálni. Ám mindezek ellenére számban és elismerésben is jelentős volt az *Aradi vértanúk* sajtója¹¹ és látogatottsága is. „A hatás rendkívüli volt. Olyan nagy tömegek látogatták a rögtönzött kiállítást, amilyenre nem volt példa”.¹² Bizonyosan a nemzet szívébe talált az *Aradi vértanúk*, ám kimagasló kvalitásai és több kezdeményezés ellenére sem vásárolta meg múzeuma számára az állam az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában, főntartva a kiállításával kapcsolatban fölmerült szervilizmust. A világháború, majd Trianon és Thorma nagy képeinek a debreceni kényszerpihenője után csak az 1930-as évtized elején, részletfizetéssel, nyomott áron vette meg a Szépművészeti Múzeum.¹³

Az *Aradi vértanúk* kálváriája mégsem kedvetlenítette el Thormát annyira, hogy ne kezdett volna hasonlóan nagy festészeti vállalkozásába, a *Talpra magyar!* ugyancsak nagyméretű kompozíciója megfestésébe. Az *Aradi vértanúk* elismerrő fogadtatásának a lendületében 1898-ban kezdett hozzá az egész festői munkásságát végigkísérő *Talpra magyar!* című monumentális kompozíció megalkotásához.

Thorma János: Október elsején, olaj, vászon, 154 x 215 cm, 1902-1903, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 2474 (letétben a Thorma János Múzeumban).

Az 1948-49-es forradalom és szabadságharc emlékének a megidézéséhez a kulcsjelenetet, a 12 pont fölolvását tervezte megjeleníteni Thorma. Ennek a személyiségében rejlő alapja a református családjában hagyományosan öröklődő Habsburg-ellenessége,¹⁴ a levert forradalom dicsőséges eseményeinek piedesztálra állítása és Petőfi halálának közelgő, 50. évfordulója egyaránt jelenthetett szellemi motivációt a számára. Bizonyos, hogy a Feszty-szalonban Jókait is megkérdezte 1848. március 15.-dike napi eseményeiről és a forradalomról,¹⁵ s persze Petőfi személyéről, akinek a verseit olvasta, s egész életében rajongott értük.¹⁶

Thorma gondosan és körültekintően járt el. A *Talpra magyar!* kép alkotási folyamatában a koncepciólással párhuzamosan rajzokat készített¹⁷, s a helyszínen, különböző fényviszonyok mellett színvázlatokat.¹⁸ Legelőször a Nemzeti Múzeum lépcsőjére helyezte a jelenetet, ám ugyan évekig (1898-1903) dolgozott rajta, de az építészeti környezet (oszlopok stb.) túlsúlya miatt elégedetlen volt vele, s megsemmisítette. Új kompozícióba kezdett, modell-beállításokkal is tanulmányozta az Egyetem teret, ahová a *Nemzeti dal* szavaló Petőfi Sándor központi alakja köré építve a forradalom első napjának forró hangulatát, sodró lendületét

Thorma János: Aradi vértanúk, 1893-1896, olaj, vászon, 350 x 644 cm
Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: 3308
(letétben a Thorma János Múzeumban)

próbálta megjeleníteni tárgyi és történeti hitelességre törekedve. Második képén majd 15 évig dolgozott megint csak elégtelenül, mindig újrakezdi, gyúrja-gyötri a felületet, délelőtt fölrakja, majd délután levakarja a festéket.¹⁹ Állandó belső kudarcok, bizonytalanságok, forma- és színeképzési ellentmondások között dolgozott. De kitartott az ideái mellett, hűséges a Nagy Kép, a hatalmas kompozíció megvalósításába kapaszkodó hitéhez. A világháború idején a két nagy opuszt a Debreceni Református Kollégium Könyvtárába menekítette, s csak 1929-ben kezdett újra dolgozni a *Talpra magyar!* képén, „amelyben 15 évi munkám van eltemetve” – írta levelében 1927. novemberében.²⁰ A másfél évtizedes kihagyás után, a festmény utolsó munkape-

riódusában mintha Thormában is nőttek volna a kételyek, a bizonytalanságok. „Hogy lehet-e valamit csinálni belőle, még nem tudom. [...] Rettentő nagy munka mutatkozik rajta” – írta Rétinek 1929. júniusában.²¹ Pár évvel később ugyancsak Rétinek azt panaszolja, hogy a „Legnagyobb gondot okozza a *Talpra magyar!* képem sorsa”.²²

Thorma is pontosan tudhatta, hogy a hosszú időre elhúzódó munkafolyamat, a *Talpra magyar!* festése közel sem volt olyan sikeres, nem teremtett olyan szintű művet, mint az *Aradi vértanúk*. „A millennium idején méltóság- teljességében megmerevedő történeti festészet”²³ ideje lejárt, ám Thorma majd négy évtizeddel később még mindig a nagy vállalkozásával vívja önemésztő harcát.

Thorma János: Hazatérő, olaj, vászon, 95 x 80 cm, 1912 körül.

Kiskunhalas, Thorma János Múzeum, ltsz.: K 2017.6.10.

Már elsősorban önmagával, át-
érezve talán, de nem beismerve a
sikertelenségét, a kudarcát, a föl-
fölrémlő ideál-képe megvalósítá-
sának a lehetetlenségét. Ám Réti
szerint – s ez is a képtörténethez
tartozik – „Thorma félt, hogy élete
Penelopé-fátyolát a furor valachicus

egy váratlan fellobbanása esetleg
megsemmisítheti”.²⁴ Talán emiatt
is: „Halála előtt még át akarta adni
nemzetének legnagyobb művét,
amelybe minden erejét beleölte”.
Ám – összegez volt tanítványa,
Bernáth Aurél –: „A Március 15 is
egyik példája a hánytorgó magyar

nagyot akarásnak”.²⁵ De milyen példája! A magyar művészettörténetben páratlan még akkor is, ha gyakorta sajnálkozva emlegetik, hogy a beleölt idő/munka/tehetség nem hozott elsöprő, vagy az alkotó számára elfogadható, megnyugtató eredményt. Jeszenszky Sándor szerint: „Az *Aradi vértanúk* után úgy hat a *Talpra magyar!*, mintha egy gyászinduló után felcsendülne a *Rákóczi-induló*. Talán vers soha úgy össze nem találkozott a pillanattal, mint a *Talpra magyar!*, a március tizenötödikével.”²⁶ Rózsa Miklós még tovább megy, neki Réti mesélte, hogy „Thorma kedvenc olvasmánya a Don Quijote volt. Micsoda szörnyű érzés kínozhatta, mikor rájött, hogy ő is olyan céltalan harcot vívott a maga démonával, mint Cervantes hőse! Szegény zseniális magyar Don Quijote!”²⁷

A *Talpra magyar!* festményének elhúzódó és példátlanul hosszú idejű munkálatai Thorma jellemének meghatározó aspektusára, a kitartó következetességére, a vállalt föladat minden áron való teljesítésének a végletekig vitt akarására világít. Habitusának, emberi vállálásának ugyanezen értékei nyilvánultak meg abban is, hogy 1918, Nagybánya és Erdély román megszállása után majdnem teljesen egyedül,²⁸ szinte atlaszként hordozta, s volt egy személyben vezetője a Nagybányai Szabad Festőiskolának és elnöke a Nagybányai Festők Társaságának. Vállalása, a magyar

művészetoktatás határokon kívüli fönntartása (már román növendékek számára) egyedüli munkavállalás magyar képzőművész részéről a két világháború között az egész Kárpát-medencében, a Trianonban megszabott határokon kívül, a magyarság nemzetiségi létállapotában. Példátlan. Csak Thorma János hűsége és következetes kitartása volt képes arra, hogy a megváltozott politikai környezetben, Romániában is fönntartsa a magyar képzőművészet fontos, fundamentális bástyáját, a nagybányai művésztelepet. „Thorma a hazai művészettörténet legvirtuózabb korszakának egyik főhőse, szinte azt mondhatnók: egyik vértanúja. Apostoli önzetlenséggel”²⁹ nevelte a fiatalokat Nagybanán. Mint a pompeji katona, aki a legnagyobb veszedelemben sem hagyta el őrhelyét, ahogy Faludy György megidézte, rendületlenül állt a vártán:

„a város felett a vártán,
mint egykor állott
a pompeji őr. [...] *Mert itt éltél. [...]*
A város végén itt nézted, hogy
barna
rombuszba mint szó rétét a
tavasz. [...] *Itt volt bús vagy vidám az
életed. [...]*
Újra lát mindent, mintha
kétszer élne
úgy pereg le most [...] a múlt s a
régmúlt minden képe:

igézet, emlék és történelem. [...] Légy férfi, minő itt még sose termett, kit példának idézhet a jövő”.

*(Faludy György:
A pompeji strázsán)*

Thorma valóban példa. A területileg és kulturálisan megváltozott, a háború súlyos következményeivel évekig küszködő, nehezen lábra álló Magyarországból Romániába került, noha ki sem mozdult Nagybányáról. A nagybányai művésztelep majd negyedszázados hagyományából, ebből a stabil fundamentumból olyan erős várat tudott képezni, ami őt, az általa vezetett iskolát és a nagybányai festők társaságát is megtartotta, egybetartotta nyugdíjazásáig, 1927-ig. A nagy háború utáni első, igen nehéz évtizedben tudta biztosítani a magyar Nagybánya működését „diplomáciájával, amellyel az iskola függetlenségét igyekezett megőrizni (a várossal, az államosítással, vagy a neósokkal szemben),³⁰ a folyamatosan erősödő, a kisajátítás felé törekvő román környezetben. Természetesen kompromisszumok árán, mert a folyamatos működés biztosítása érdekében nagyszámú román hallgatót is fogadott Nagybányán.³¹

2. Thorma Nagybányán

Thorma János egyéniségéhez, karakteréhez, vállalt küldetéséhez, sokrétű föladatellátásához, a nagybányai városi társadalomban elfoglalt helyéhez akkor juthatunk legközelebb, ha a művésztelephez és a művésztársasághoz szoros vagy lazább szálakkal kapcsolódó közéleti munkálkodását, közszerepléseit is számba vesszük.

A tizennégy évesen Nagybányára érkező, VI. osztályos gimnazista a minorita rend katolikus gimnáziumába járt, tanulmányi eredménye³² alapján nem tartozott a kiemelkedő tanulók közé. VII. osztályosként azonban az önképzőkör alelnöke és tagja a bíráló testületének.³³ Már gimnazistaként is megmozdul benne a közösségért tenni akarás. Később, tanulmányai befejezése után egy képzőművészeti közösséget, a müncheni Hollósy tanítványok együttesét segítette megtelepedni Nagybányán.

Folyamatosan nagybányai lakos volt külföldi tanulmányai és utazásai, gyakori fővárosi tartózkodásai idején, de igazi nagybányaiává, szinte röghöz-, a városhoz kötötté az első világháború, a két szomszédos ország területváltozása után vált. Az alapító mesterek közül az első világháborúig terjedő időszakban ő vett részt legintenzívebben a városi közéletben, noha a hangsúly a művészeti munkálkodására he-

lyeződött. Emberi magatartásába is ekkor kerültek azok a szeplők (konfliktusa, „párbaja” Hollósyval, ellentéte néhány fiatal művésszel), amelyeket egész életében mintegy bélyegként viselt. Ekkor „alámerül a kisváros mulatozásaiban”,³⁴ jegyzik föl a monográfiájában. Különös esete volt egy kávéházi konfliktusa, amit az érintettek jellemzően más-más módon ítélték meg.³⁵ A korabeli Magyarországon a polgárok azidótt rendszeresen vettek részt a hivatalok, az egyletek, egyesületek, társas- és baráti körök közös ebédein, vacsoráin, báljain („díszvacsora”, „bankett” stb.). S hogy Thorma is így élt, abban semmi különös vagy rendhagyó nincs, belesimult a város társadalmába, szokásrendjébe, hétköznapi életébe. A bálozásnak sajátos szokásrendje is kialakult.³⁶ Mint a város közismert személyiségeit, Thormát és Rétit, sok bálra és táncvigalomra hívták meg.³⁷ A nőegylet báljára az „eredeti és valóban díszes jelmezekbe öltözött csapatot” Grünwald és Thorma rendezte: „Török csapat: Marokkói nő (Biltz Valér), montenegrói nő (Várad Erzsike), a tavasz (Boticelli jelmezben Biltz Irén)”.³⁸ Rendezőbizottsági tagságra (pl. az Ifjúsági Kör táncestélyeire³⁹) – is gyakran fölkérték őket.⁴⁰ „Hangversennyel egybekötött táncmulatságon”⁴¹ és Nagybánya és Felsőbánya közös villanyvilágításának átadásakor szervezett „fényes banketten”⁴² is részt vettek. Thorma az

északkeleti színikerület választmányi tagjaként az ülések után megjelent a banketten.⁴³ A vadászó Thorma vadászalkalmakon is jelen volt.⁴⁴

Ugyanakkor a közösségéért, elsősorban a művésztelepért, a szabadiskoláért, kollégáiért és tanítványaiért mindent megtett. Városi fórumokon képviselte az érdekeiket, ám saját művészi környezete érdekképviselésén kívül a város kulturális életében (bizottságokban, egyesületek és körök aktív tagjaként) is egyre meghatározóbb szerephez jutott. A helyi sajtó⁴⁵ rendszeresen beszámolt a művésztelepről, az új szabadiskolai kurzusokról, a résztvevőkről és még személyi híreket⁴⁶ is közöltek. Az alapító mestereket az első világháborúig szívesen választották be különböző föladatú művészeti/kulturális bizottságokba.

A nagybányai múzeumi gyűjteménynek, a nagybányai képtárnak az alapját, a fundamentumát Grünwald Béla, *A tatárjárás után* című nagy festményének az adományozásával teremtette meg.⁴⁷ Az 1900. augusztus 23-án megalakult múzeum-egyesület választmányának tagjai: Grünwald Béla, Réti István és Thorma János.⁴⁸ Thorma részt vett a műpártoló egyesület megalakítását előkészítő bizottságban,⁴⁹ majd az egyesület alelnöke lett.⁵⁰ Védnökséget is vállalt⁵¹ és – Rétivel együtt – aktívan vett részt a korán elhunyt barátjuk,

Thorma János a művésztelep 30. évfordulóján, 1926. július

Schönherr Gyula történész emlékünnepevényének az előkészítésében, megszervezésében.⁵² A városban elfoglalt társadalmi pozíciója szinte kötelezte Thormát jótékonysági adományozásokra,⁵³ noha gyakran küzdött maga is pénzzavarral. A hadba vonult ifjak otthon maradt családtagjai segélyezésére alakult bizottságban választmányi tag.⁵⁴

Grünwald Béla és Réti István festőművész kollégáival együtt vett részt az 1908. november 5-én megalakult Teleki Társaság létrehozásában és munkájában.⁵⁵ A Teleki Irodalmi Társaság alapszabály

szerinti célja „a költői és szépprózai irodalom nemzeti irányba való fejlesztése, [...] tudományos és művészeti mozgalmakban való részvétel, [...] Nagybánya vidéki népmondák, népköltészet gyűjtése”.⁵⁶ A társaság felolvasó esteket is tartott,⁵⁷ a székely íróknak a színházban rendezett irodalmi estje utáni vendégvacsorán Thorma a társaság elnökeként köszöntötte őket.⁵⁸ A nagybányai illetőségű rendes tagok közé bekerült Boromisza Tibor, Komoróczy Iván és Tersánszky Jenő is.⁵⁹ A Polgári Olvasókörnek Thorma először választmányi tag-

ja,⁶⁰ majd elnöke,⁶¹ 1933-tól pedig „örökös díszelnöke”.⁶² Az olvasókör könyvtárának Arany János összes műveit (8 kötet) és egy Verne-regényt ajándékozott.⁶³

A nagybányai újságok tudósítanak arról, hogy 1902 és 1913 között Thorma János a szatmári kir. törvényszéken, az „esküdtszék”⁶⁴ tagjaként, esküdtként, az esküdt bírák között szerepelt,⁶⁵ ami a társadalmi elismertségét, megbízhatóságát jelenti. Nagybánya városi közgyűlésében végrehajtó bizottsági tagként tevékenykedett, a városi közösség érdekében járt el, tett javaslatokat. Pl. az „egészségügy érdekében” követelte a fernezelyi kohófüst eltávolítását,⁶⁶ interpellált a „magas húsarak tárgyában”,⁶⁷ a nagyszálló építések a közmunka bizottság tagjaként javasolta, hogy a szállodában fürdő is legyen,⁶⁸ „indítványozta a kamatlábak mérséklését”.⁶⁹

1909-ben újraválasztják az I. kerület „rendes képviselőjének”⁷⁰, s tagja lett a Közmunka- és a Színügyi Bizottságnak,⁷¹ 1931-ben pedig a Közrendészeti és Szépészeti Bizottságba került.⁷² A Híd utca végén vashíddal cserélték le a „rozoga fahídat”, s a terveit elküldték Ré tinek és Thormának, „mert festői szempontból ők tudják igazán megítélni”.⁷³ A festőiskolát is érintő „fainség ügyében”⁷⁴ ugyanúgy interpellált, mint a háború első évében tapasztalható „lisztmizériák tárgyában”.⁷⁵ Mindig kiállt a festőiskola fejlődése és a művésztelep

érdekei mellett.⁷⁶ Thorma „hivatkozik az iskola nagy művészi jelentőségére”.⁷⁷ Petru Groza miniszter látogatásakor a „helybeli magyarság együttes küldöttségében” volt ő is.⁷⁸ A református templom – amelyik oly sok nagybányai festményen főszereplő –, tatarozásakor eléri azt, hogy „a piros bádofedél Thorma mester, presbiter esztétikai szakvéleménye alapján úgy marad, ahogy ma van, újabb befestés nélkül”.⁷⁹ Megnyilatkozik a vasúti tarifák⁸⁰ és a hirdetések⁸¹ ügyében is.

Thorma párttagságáról⁸² ugyanúgy beszámolnak a lapok, mint a háború alatti s közvetlen azutáni javaslatairól. Részt vett a helyi Nemzeti Tanács munkájában,⁸³ javasolta, hogy a „helyi nemzetörtséget nem kellene a város határain kívüli szolgálatra engedni”.⁸⁴

Thorma teljes közéleti tevékenységére jellemző az, amit Ajtay Gábor egy írására mondott: „senki sem jogosult megbízás nélkül a társadalom ügyvivőjéül fellépni”.⁸⁵ Ő magára nézve betartotta ezt az etikai parancsot, mindig a közösség nevében és érdekében járt el, „a várossal való nexust ő tartotta fenn mindig”.⁸⁶ S a művésztelep/szabadiskola vezetők sorából ezen munkálkodása elsővé emeli őt körében, mindkét hazában.

**Sümei György
Budapest**

Jegyzetek

- 1 Lyka Károly a történeti képek három kategóriáját különbözteti meg: 1. történet illusztráló, 2. dekoratív, 3. panorámaszerű. Lyka Károly: Történelmi képek. Pesti Napló, 1896. április 1. Egy jellemző megfogalmazása: „Történeti festészetnek hívják azokat az eposz-szerű nagy kompozíciókat, amelyeken a hatalmasak dicsőítését, az 'ellenség' legyőzését, az állam-élet alakulásainak nevezetesebb fejezeteit zengik kötött beszédben, mint a hexameter, olyan erős szabályok között zsugorodva”. Nagy Sándor: Művészi hitvallások. Művészet, 1903. 266-274.
- 2 1888-ban ezt jegyezte föl: „ma csak őrült ember festhet történeti tárgyú képet. Csakis a nagyszabású kompozíció tesz számot a művészetben? Hogy a többi mind csak kulimás? Nagy, nagyszabású kompozíciót a közönségnek, hogy kerekre tássa a száját! Ez, csakis ez kell nekik”. Justh Zsigmond válogatott művei. Szerzői kötetek. Kötelező ritkaságok 7. Szerk.: Kiczenko Judit. Ráció, Bp., 2013. 212-213.
- 3 „A millennium ünnepe alkalmából a magyar kormány fel akarta támasztani a 'történelmi festészetet', és egy egész sor kiváló, neves művészünknel megrendelt egy-egy történelmi képet. Soha állami megrendelés nagyobb csődöt nem mondott, célját ennyire nem tévesztette. A jeles mesterek történeti képei sokkal rosszabban sikerültek egyéb gyengébb műveiknél”. Lyka Károly: Háború és művészet. Művészet, 1914. 337-340.
- 4 Justh Zsigmond Munkácsy párizsi műtermében látta a Honfoglalást és Feszty Árpádnak így írt róla 1893. november 11-én: „Láttam Munkácsy képét. Nagyon rossz, [...] rossz kép. Nyugtalan (egy nyugpont nincs az egész képen), tónusa hamis, diszharmonikusak a színei, a magyar vezérek úgy viselik magukat Árpád mögött, mint t...s iskolásgyerekek”. Justh Zsigmond Naplója és levelei 1885-1894. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1977. 238.
- 5 Lyka Károly: Vándorlásaim a művészet körül. Bp., 1970. 294-295.
- 6 Németh Lajos: Bevezető. In: Csók István: Emlékezéseim. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990. 10-11.
- 7 „A millenniumi művészi felvonulás legfőbb ünnepontja Thorma Jánosnak Aradi vértanú című műve volt”. Aradi Nóra: Száz kép a magyar történelemből. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1955. 13.
- 8 Mégis van olyan összefoglaló, amely a millenniumi, műcsarnoki kiállításba keveri, tévesen az onnét visszavont Thorma képet. Székely Miklós: Az ezredévi festészeti kiállítás. In: A magyar művészet a 19. században. Főszerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Bp., 2018. 780.
- 9 Az aradi vértanúk címen egyoldalas ismertetőt adott ki Thorma az Orczy-ház bemutatójára. Kiskunhalastól Nagybányáig. Thorma János levelezéséből. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Sümei György. Kiskunhalas, 2012. 330. (Ezentúl: Kiskunhalastól Nagybányáig, 2012.) A Wampetecs-bemutató ismertetője: Aradi vértanúk. Magyarázó Thorma János képehez.
- 10 Pl. Bolond Istók, 1896. május 17.
- 11 Thorma Réti Istvánnak írt levelében 21 írást nevezett meg, amelyek az Aradi vértanúkról azidőtt megjelentek. Kiskunhalastól Nagybányáig 2012. 193-194.
- 12 Lyka Károly: Thorma János Aradi vértanú. Új Idők, 1945. október 6.
- 13 A kép születéséről, sajtójáról és utóéletéről részletesen: Sümei György: Thorma János: Aradi vértanúk, 1892-1896. Kortárs, 2020/10. 37-56.

- 14 Berki Viola festőművész jegyezte föl, hogy nagyanyja, Berki Antalné szül. Bulcsú Etelka nővére, Bulcsú Viola „vitrinben őrizte a negyvennyolcas ereklyéket”. Berki Viola képipró művészete. Szerk.: Furkó Zoltán. Bp., 1997. 6., 8.
- 15 Császtvay Tünde: Szalon-Garnitúra. Az epreskerti Jókai-szalon és Feszty-szalon. Buda Pesti Negyed, 2004. tél, 46. sz. 405-434.
- 16 Thorma középiskolásként „rajzot készített Petőfiről” (Dévényi Iván: Thorma János. Bp., 1977. 16.). 1902-ben festette Szeptember végén című festményét, amely „Thorma legkiválóbb munkái közé tartozik”. Lyka Károly: Új képek és rajzok. Új Idők, 1902. január 1.
- 17 Kiskunhalastól Nagybányáig 2. Dokumentumok Thorma János munkásságához és a nagybányai művésztelephez. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta: Sümegi György. Kiskunhalas, 2016. Thorma János rajzainak jegyzéke: 13., 14., 35., 45., 103.
- 18 Kovács Zita–Büki Barbara: Thorma János. Kiskunhalas, 2015. Műjegyzék: 38-48.
- 19 Bernáth Aurél: Utak Pannóniából. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1960. 26.
- 20 Kiskunhalastól Nagybányáig 2012. 194.
- 21 Kiskunhalastól Nagybányáig 2012. 205.
- 22 Kiskunhalastól Nagybányáig 2012. 238.
- 23 ifj. Vayer Lajos: Thorma János emlékkiállítása. Élet, 1939. december 17. XXX. évf. 51. sz. 821.
- 24 Réti István: Szinyei Merse, Ferenczy, Thorma. Magyar művészet, 1938. 1. sz. 65-78.
- 25 Bernáth Aurél: Utak Pannóniából. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1960. 26-27.
- 26 Jeszenszky Sándor: Ernst Lajos, Pólya Tibor és Thorma János emlékezete. Magyar művészet, 1938. 5. sz. 154-159.
- 27 Rózsa Miklós: Thorma János 1870-1937. Politika, 1949. január 29. III. évf. 5. sz. 6.
- 28 A legnagyobbanyai nagybányai, Réti István is Budapestre költözött, s csak néhány nyáron volt Thorma segítségére az iskolában.
- 29 Lyka Károly: Thorma János. Pesti Napló, 1937. december 7.
- 30 „Szerinte a szabadiskola egy kolostorhoz, a művészek szerzetesekhez hasonlóak, és büszkén vallotta, hogy az iskola soha nem vetette alá magát a politikának. A várossal kialakított kapcsolat is ezt illusztrálja, ugyanis a város nem szólhatott bele művészeti kérdésekbe (például a műtermek kiosztásába)”. Székely Sebestyén György: Nagybánya helye az erdélyi művészetben a két világháború között. In: Thorma János és pályatársai, tanítványai. Szerk.: Szakál Aurél, Kovács Zita, Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2013. 15-19.
- 31 Almási Tibor: Román akadémiaiak növendékei a nagybányai művésztelepen. Pro Minoritate, 2002 tavasz, 165-180. A román művészettörténészek a mai napig nem dolgozták föl monografikusan a Nagybanán tanult román képzőművészek odakötődő munkásságát.
- 32 Thorma János VI. osztály: vallástan 1, magyar 3, német 3, latin 4, görög 3, történelem 2, természetrajz 3, számtan s mértan 3, tornázás 3, magaviselet 1. A Minorita-rendiek vezetése alatt álló Nagybanai Róm. Kath. Főgymnázium Értesítője az 1884-1885. tanévről. Közléteszt: Zsuffa Fausztin igazgató, Nagybanya, 1885. 87. A gimnáziumi évkönyvek szerint nagyjából hasonlóak az osztályzatai. (Akkoriban az 1 volt a jeles, az 5 elégtelen.) A nála pár évvel fiatalabb, gimnazista korától a legjobb barátjának, Réti Istvánnak jobb az osztályzatai. Réti István r. k. öd. [öszöntődjás], VII. o.: vallástan 1, magyar nyelv 1, német nyelv 2, latin nyelv 2, görög nyelv 2, politikai földrajz 1, természettan 2, mennyiség-tan 2, testgyakorlás 2, magaviselet 1. A

- Nagybányai Állami Főgimnázium II. évi értesítője az 1888-89. tanévről. Közze-tszi: Szunter Nándor igazgató. Nagybánya, 1889. 59.
- 33 Az 1886. szept. 26-án megalakult iskolai önképzőkörben „aljegyző Thorma János VIII. o. t.”, aki a „bíráló testületnek” is tagja. Az önképzőkört a magyar nyelv-tanár, Csák Alajos Církék vezeti. (Később ő segíti Thormát aradi kutatásaiban.) A Minorita-rendiek vezetése alatt álló Nagybányai Róm. Kath. Főgymnázium Értesítője az 1886-1887. tanévről. Köz-zéteszi Zsuffa Fausztin igazgató. Nagy-bánya, 1887. 87-88. Ugyanezen évkönyv-ben közlik (65.), hogy „Tek. Thorma Béla kir. adóhivatali pénztáros ajándékozott egy olasz reneszánsz relief díszítményt gipszöntvényből” az iskola gipszminta-gyűjteményének. A Petőfi-önképzőkör elnöke Réti István VIII. o., aki 3. lett az önképzőkori pályázaton a „Haladjunk” és „A reneszánsz festészet két nagy mes-teréről” című munkáival. A Nagybányai Állami Főgimnázium III. évi értesítője az 1889-90. tanévről. Közze-tszi Szunter Nándor igazgató. Nagybánya, 1890. 105.
- 34 Bay Miklós–Boros Judit–Murádin Jenő: Thorma. Körmendi Galéria, Bp., 1997. 19.
- 35 Nyílt tér. Jegyzőkönyv. Nagybánya, 1910. június 23., Nyílt tér. Nagybányai Hírlap, 1910. június 26., Nyílt tér. Nyilatkozat. Nagybányai Hírlap, 1910. július 3.
- 36 A Phönix bál tízparancsolatából: „7. Ezen az estén ne légy takarékos. 8. Nem feltétlenül szükséges józanul maradnod. 9. Reggel 6 óra előtt haza ne merj menni”. Nagybánya, 1933. január 29.
- 37 Pl. a nagybányai ifjúság „jótékonyági zártkörű táncvigalmára”. Nagybánya és Vidéke, 1900. január 14., 1900. decem-ber 30. Az Ifjúsági Kör bálja. Nagybánya, 1904. január 14.
- 38 A nőegylet bálja. Nagybánya és Vidéke, 1900. március 4.
- 39 Nagybánya és Vidéke, 1903. január 25., Nagybánya, 1904. január 14., Nagybánya, 1905. február 16.
- 40 Grünwald Béla, Réti István és Thorma János a „Rákóczi-ünnep megrendezésé-re alakult bizottságban”. Rákóczi-ünnep. Nagybánya, 1903. június 25.
- 41 Hangverseny és táncmulatság. Felsőbá-nyai Hírlap, 1901. július 28.
- 42 Két város ünnepe. Felsőbányai Hírlap, 1909. április 22.
- 43 Pl. Nagybánya, 1912. február 1., Nagybá-nyai Hírlap, 1912. február 4.
- 44 Thorma János „egy szép vaddisznót ejtett el a sikárlói pagonyban. [...] Az el-ejtett vaddisznó a szakácművészet több változatú remeklésében került teríték-re”. Vaddisznólakoma. Nagybánya, 1910. december 22.
- 45 Nagybánya és Vidéke (1899-1918), Nagy-bánya (1903-1944), Nagybányai Hírlap (1908-1920), Felsőbányai Hírlap (1896-1918). Az újságok minden lapszámát nem láthattam, mert a Digitéka és az Arcanum is hiányos ezekből, s az Országos Széche-nyi Könyvtár mikrofilmtára sem teljes.
- 46 Bel- és külföldi utazásaikról, városi történekekről. Pl. Választás után, a „Bay-párt főtanyáján, a nagyszállóban hangos volt az élet. Hajnali 3 órakor egy revol-ver golyó betörte a nagyszálló kapujának üvegablakát. A golyótól szétvetett üveg-szilánkok többeket megvéreztek, így Thorma Jánost”. Lövés az éjszakában. Nagybánya, 1905. február 2.
- 47 Grünwald Béla a nagybányai polgármes-ternek 1898. aug. 27-én írott levelében ajánlotta föl a képét. A „Nagybányai Vá-rosi Múzeumot 1904. június 19-én adták át rendeltetésének”. Nagybánya, 1904. június 28. Az alakuló városi múzeumhoz rendes tagnak 1, 2 vagy 3 korona tagdíj befizetésével jelentkezett: Ferenczy Ká-roly, Grünwald Béla, Réti István, Thorma János. A városi múzeumról. Nagybánya és Vidéke, 1899. július 16.

- 48 A nagybányai múzeum-egyesület. Nagy-
bánya és Vidéke, 1900. augusztus 26., A
múzeum-egyesület közgyűlése. Nagyba-
nya, 1906. március 22., A múzeum egye-
sület. Nagybánya és Vidéke, 1906. márci-
us 25., A Nagybányai Múzeum-Egyesület
és közgyűlése. Nagybánya, 1909. március
25., A múzeum-egyesület közgyűlése.
Nagybányai Hírlap, 1912. május 12.
- 49 A műpártoló egyesület. Nagybánya és
Vidéke, 1912. június 23.
- 50 A Kaszinóban 1913. május 10-én meg-
alakult egyesület elnöke gróf Teleki Géza,
alelnök Thorma János és Stoll Béla. Mű-
vészetpártoló egyesület. Nagybányai Hír-
lap, 1913. május 13.
- 51 A Kálvineum hangverseny. Nagybánya
és Vidéke, 1911. április 30., A Kálvineum
hangversenye. Nagybányai Hírlap, 1911.
április 30., A Kálvineum hangversenye.
Felsőbányai Hírlap, 1911. május 6.
- 52 A Schönherr-emlékünnepe. Nagyba-
nya és Vidéke, 1910. július 31., 1910. au-
gusztus 14., Schönherr emlékűnepe.
Nagybányai Hírlap, 1910. július 31., A
Schönherr-űnnepe. Nagybánya, 1910. au-
gusztus 4., A Schönherr emlékűnepe
bizottsága. Nagybányai Hírlap, 1910. au-
gusztus 14.
- 53 Néhai id. Biltz István gör. kath. lelkész-
esperes emlékére létrehozott alapba,
szegénysorsú gyerekek javára adott. Nyil-
vános nyugtázás. Nagybánya és Vidéke,
1902. január 12. Adományozott továbbá
a Révai-emlékműre (Nagybányai Hírlap,
1912. július 7.), az országos gyermekvé-
dő liga javára (Nagybányai Hírlap, 1916.
június 20.), gyermeknapra (Nagybánya,
1916. június 22.), az erdélyi menekültek-
nek (Nagybánya, 1916. szeptember 28.), a
Polgári Olvasókörnek (Nagybánya, 1917.
február 1.), tengeralttjáró építéséhez
(Nagybánya és Vidéke, 1917. március 11.),
orosz hadifoglyok ebédjéhez (Nagybánya,
1918. január 10.), a nőegyletnek szegények
karácsonyára (Nagybányai Hírlap, 1919.
december 23.).
- 54 Segélyakció. Nagybányai Hírlap, 1914.
július 11.
- 55 Felhívás! Nagybánya, 1908. szeptember
17., A Teleki-kör. Nagybánya és Vidéke,
1908. november 8., Elkészült alapszabá-
lyok. Nagybányai Hírlap, 1908. november
22.
- 56 A Teleki-Társaság. Nagybánya, 1908.
november 12.
- 57 Fliesz Henrik: A Teleki-Társaság közgyű-
lése. Nagybánya és Vidéke, 1909. május
30.
- 58 Az esten szerepelt írók: Benedek Elek,
György Dénes, Nyíró József, Sz. Feren-
czy Zsizi, Szentimrei Jenő, Tamási Áron.
Székely írók városunkban. Nagybánya,
1928. május 13.
- 59 A Teleki Társaság tagjai. Nagybánya és
Vidéke, 1911. május 14.
- 60 A Nagybányai Polgári Olvasókör. Nagy-
bányai Hírlap, 1919. január 28., Közgyű-
lés. Nagybánya, 1919. január 30.
- 61 Háromezerszáztizenöt könyv. Nagyba-
nya, 1929. február 10.
- 62 Nagybánya (Bányavidék), 1933. április
2.
- 63 Nyilvános köszönet. Nagybánya, 1918.
június 6.
- 64 Az esküdtszék olyan bíróság, amelyben
nem a rendes bírák határoznak a bűnpe-
rekben, hanem azok egyik része fölötti
határozathozatal a törvény által arra hi-
vatott állampolgároknak van fűntart-
va. Ők esetenként esküt tesznek, innét a
nevük: esküdtek. A népből kerülnek ki,
ezért népbíráknak nevezik őket.
- 65 Nagybánya és Vidéke, 1902. december
21., Nagybánya, 1906. december 20.,
Nagybányai Hírlap, 1908. szeptember 6.,
Nagybánya, 1909. december 23., Nagy-
bánya, 1913. december 12., Nagybányai
Hírlap, 1913. május 6.
- 66 Városi közgyűlés. Nagybánya és Vidéke,
1902. október 26.

- 67 Városi közgyűlés. Nagybánya, 1907. szeptember 5.
- 68 Városi közgyűlés. Nagybánya és Vidéke, 1909. február 28.
- 69 Városi közgyűlés. Nagybánya, 1909. szeptember 23.
- 70 Új városi képviselők. Nagybányai Hírlap, 1909. december 19., Városi képviselőválasztás. Nagybánya, 1909. december 23. 1912-ben újráválasztották: Városi képviselők választása. Nagybánya és Vidéke, 1912. december 22.
- 71 1913-ban ugyanezen bizottságokba újráválasztották. A képviselet alakuló közgyűlése. Nagybánya és Vidéke, 1913. március 2.
- 72 Városházánk speciális bizottságának tagjai. Nagybánya, 1931. május 10.
- 73 Új híd. Nagybánya és Vidéke, 1910. január 16.
- 74 Helyreigazítás. Nagybánya és Vidéke, 1912. december 29.
- 75 Városi közgyűlés. Nagybánya és Vidéke, 1916. november 19.
- 76 Városi közgyűlés. Nagybánya, 1907. június 6.
- 77 Két városi közgyűlés. Nagybánya és Vidéke, 1909. november 28.
- 78 Gróza miniszter városunkban. Nagybánya, 1921. szeptember 15.
- 79 A református templom. Nagybányai Hírlap, 1923. október 22.
- 80 A láposvölgyi vasút. Nagybánya, 1910. március 3.
- 81 Városi közgyűlés. Nagybánya és Vidéke, 1911. február 5.
- 82 Választmányi tag lett a Szociáldemokrata Pártban. A szociáldemokrata párt megalakulása. Nagybánya, 1918. december 5. Később a Magyar Pártban intézőbizottsági tag. Egyelőre minden csendes maradt a helyi Magyar Pártban. Nagybánya, 1929. június 9.
- 83 A Nemzeti Tanács megalakulása. Nagybánya, 1918. november 7.
- 84 A helyi Nemzeti Tanács közgyűlése. Nagybánya és Vidéke, 1918. november 17.
- 85 Ajtay Gábor dr: Részletkérdések. Nagybánya és Vidéke, 1907. június 9.
- 86 A Pallas nagy lexikon 1897-ben megjelent köteteiből (14., 15., 16.) az újságíró hiányolja a nagybányai híres személyiségeket. Ezért közli néhányuk (Lendvay Márton, Égly Mihály, Hollósy Simon, Iványi Grünwald Béla stb.), köztük Thorma János életrajzát is. Nagybányaiaak a lexikonban. Nagybánya, 1914. április 9.

PETŐFI ARCAI

Kányádi Sándornak tulajdonítják a kijelentést, miszerint Petőfi volt akkora költő, hogy minden településen álljon egy szobra. Ha nem is minden településen, de Kárpát-medence-szerte – s még azon kívül is – számos köztéri alkotás őrzi a forradalmár költő emlékét.

Az elkövetkezendőkben a Hargita megyében fellelhető Petőfi-szobrokat járjuk körbe a korabeli sajtómegjelenések segítségével.

1.

Márkos András szobrászművész, a két székykeresztúri Petőfi-szobor alkotója A költő arcképe címmel közölt írást az Utunk 1969. július 25-i számában. A népszerű művész és remek tollú művészeti író meghatározással indítja eszmefuttatását: „A művészi arckép általában mindenkor kompromisszum két ellentétes törekvés közt. Egyik az ábrázolandó személyiség, a másik az alkotói egyéniség érvényesülni akarása. A jó arckép e két tendencia kiegyensúlyozása, szerencsés összeötvezése.” Mikor e sorokat papírra vetette, már túl volt két monumentális Petőfi-szobra megmintázásán: az első 1948-ban készült el a Magyar Népi Szövetség megrendelésére, Szentegyházán öntötték ki vasból, majd hosszú évekig a helyi múzeumban őrizték, mígnem az alkotás büsztrészét fel nem avatták Keresztúron, a költő

nevét viselő iskola előtt; a második szobra is avatásra készen állt öntésre, avatásra, de csak 1973-ban – a művész korai halála után – avathatták fel a városka főterén. Ezek ismeretében elhihetjük neki, mikor azt állítja, hogy „különösen nehéz feladat olyan erőteljes egyéniség, mint Petőfi alakjának művészi megfogalmazása, mert a két lehetséges véglet hangsúlyozottabban jut érvényre, ráadásul pedig a hiteles dokumentáció is elég hiányos. S éppen a viszonylag hiányos tárgyi anyag teszi lehetővé egyrészt, hogy a kor ízlése, szelleme döntően beleszólhasson az arc meg- vagy átformálásába”.

Példaként Orlai Petrich Soma – „aki rokona is, iskolatársa is Petőfinek” – munkáit hozza fel, ugyanis „ahány arcképet festett róla, majdnem mind más és más”. Márkos szerint „lehet, egyesek ezt azzal magyaráznák, hogy a festő tehetsége nem állott arányban a feladattal,

Egressy Gábor: Petőfi Sándor (dagerrotípija)
(A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona.)

másrészt azonban a korizlés és korszellem is olyan erős tényező, mely akarva-akaratlan a festő egyéniségén keresztül hatva megdolgozza a valóságot, átfaragtatja a maga képére a »tárgyi tényanyagot«. Másik példája Barabás Miklós, »a múlt század nagy képíró krónikása«, aki »kétszer is lerajzolta, egyszer 1845-ben, s másodszor 1848-ban».

Érdemes bővebben idézni Márkos írásából: »Ezekkel a képekkel úgy voltam, hogy a biedermeier túlretusált fényképszerű megszépítő látásmódja miatt nem nagyon hittem a művésznak, annál inkább, mert a kettő közt is van különbség. S ezt a különbséget ismét csak a korszellem és ízlés hatására vezetem vissza. A múlt század első felének képzőművészeti kifeje-

zés módja, a rokokóból kifejlődött biedermeier, mely a romantikával fokozatosan átítatódik, tárgyában népi ízekkel gyarapodva, egy nemzeti romantikus látásmódhoz vezetett. Az irodalom nemzeti megújításának képzőművészeti kísérőjévé válik a Bihari-féle verbunkos-kultusz unokatestvérekként, mintegy libasorban egy-egy lépéssel elmaradva az irodalom mögött. A forradalmi mozgalom föllendülésével a nemzeti romantikus vonások megerősödnek, de nem kapcsolódik hozzá egyfajta népi realizmus – mint az irodalomban –, hanem megmarad a retusálási készség, de átfórmálva, a forradalom hőseit idealizálva. Nos, Barabás 1848-as Petőfi-képe már tükrözi ezt, »szebb« is a költő, mint három évvel azelőtt. Petőfi Debrecenben, ahogyan Orlai Petrich 1844-ben megfestette, szintén ilyenféle megszépítés eredménye”.

De lássuk, mi a véleménye erről magának Barabás Miklósnak, akinek szavait Egyed Péter filozófus idézi a Fényes pillanatok Barabás Miklóssal című tanulmányában, amely a János Mihály művészettörténész által szerkesztett Eszmény és hasonlatosság című kötetben jelent meg (Pallas-Akadémia Könyvkiadó – Székely Nemzeti Múzeum, 2010). Egyed vázolja a kontextust: „...1849 végén gróf Zichy Károly az osztrák minisztériumtól gróf Batthyány Lajos (az első felelős magyar mi-

niszterelnök, vértanú) Barabás által festett egész alakos képének kiadatását kérte. A nemzeti érzület és kedély lehetséges megzavarodása származhatott volna ebből – vélte a rendőrfőnök, Prottmann az ő aggodalmas szent animizmusában.” Ezután idézi Barabás Miklóst, aki önéletrírásának második kötetében írja ennek kapcsán: „ugyan csak nevetséges fogalma van Batthyányi arcképéről az osztrák minisztériumnak, mert mit használ neki, ha a grófnak 200 arcképe helyett csak 199 képmása lesz. Ha ezt a képet meg is semmisítenék, még három egészen hasonló arcképe van külföldön, melyet ugyancsak én festettem. És az utókornak teljesen mindegy, tökéletesen hasonlít-e az egyik arckép a másikhoz. Hány ezer képe van a Megváltónak s hasonlít-e ezek közül kettő is egymáshoz? És vajon hasonlít-e egyetlen egy is a valósághoz? Még ha Batthyányinak egyetlen képmása sem maradna meg, az industria teremti magának újat, s az utókor elfogadja azt valódinak, mert az ő alakja a vértanúsággal van összeforrván.” Egyed szerint „Barabás tehát egy meglehetősen bonyolult összefüggérendszer állított fel, amelyben a képmás, a valóság, az eszme és az interpretáció ama legfontosabb elemek, tényezők, amelyek a teremtés, a létrehozás folyamatában egy négyelemű mátrixként a végeredményt meghatározzák...”

Visszatérve Márkos András eszmefuttatására: szerintem „Munkácsy Mihály Petőfi búcsúja a szülői háztól című ifjúkori képe realisztikus tárgyi elemei mellett a rokokó kecses kontrapoztos beállításával, a drapéria kezelésével inkább sugallja a kor levegőjét és Munkácsy temperamentumát, tájékozottságát a népeletben, mint Petőfi egyéniségét”.

Mint írja, a Petőfi-ábrázolások terén fordulópontot képez a szabadságharc leverése. „A közízlésben kialakul egy furcsa légkör: a tragédia sötét színei, az elfojtott szabadság, a visszaszítító valóság, s ugyanakkor egy rózsaszínes-romantikus retusálási készség képeken és lelkeken, a népi forradalom és szellem érvényesülése helyett egy nosztalgikus népieskedés, tartalmát vesztett gesztus. A magyar nóta »édesbús« hallgatóinak, szóval a giccsnek táptalaja.” Példaként Madarász Viktor – akit amúgy „derék festő”-nek tart, és nem kételkedik őszinte érzéseiben, „s van híre is, neve is műtörténetünkben”, Petőfi halála című képét említi, giccsnek minősítve azt. „De mivel a közízlés és közhangulat olyan, amilyen, fölkapják, olajnyomatban sokszorosítják, széles publicitást kap. Erről a Petőfiről bátran elmondhatjuk: semmi köze a valósághoz, Guido Reni édeskés Madonnái inkább rokonai, mint a forradalmár költő.” Márkos szerint annyira eluralkodott ez a közhan-

gulat, hogy „Petőfi igazi alakjának művészi megformálását egyelőre lehetetlenné is teszi.”

2.

Sorozatunk első részében Márkos András szobrászművész eszmefuttatását ismertettük a Petőfi-ábrázolások időbeli alakulásáról, eljutva a reformkorra jellemző törekvésig, mint az idealizálás, a megszépítés, a retusálás, és „annyira eluralkodott ez a közhangulat, hogy „Petőfi igazi alakjának művészi megformálását egyelőre lehetetlenné is teszi.”

Márkos ugyanígy „üres, pózoló, édeskés” műnek nevezi Izsó Miklósnak a budapesti szobor pályázatra beküldött alkotását, és a „díjnyertes Huszár Adolf-szobor is inkább a széles gesztus szónoki pártosának alapján lett első, ahogyan egy külsőséges kor látta a költőt, de formáinak emberi hitele, tartalma nem meggyőző, maga az emberi típus sem megfelelő, öregebb és lágyabb karaktert sugall”. Állítása alátámasztására Arany Jánost hívja segítségül, aki az avatás után, a szobor „leleplezésének melegében” feljegyezte, hogy „Petőfi sohasem pózolt, meg hogy hasonlítani sem erősen hasonlított”.

A Petőfi-kép alakításához egy újabb erő járult hozzá Márkos szerint: „A forradalomba, az elnyomásba, az ellenállásba belefáradt, kiegyezésre hajlamos indulat, a

Köllő Miklós: Petőfi
(Fotó: OSZK digitális archívuma.)

mindennapok javait, érvényesülési lehetőségeit élvezni akaró szándék párosul az uralkodó osztályoknak azzal a törekvésével, mely az állandóan kényelmetlen, mert a »rendet« felforgató, igazságot kimondó Petőfit »ad acta« kívánja tenni és az ügyet lezárni, a nyugalmasabb emésztés érdekében.” Így hát „Kényelmesebb tehát őt egy hősi pózba merevíteni, s ezzel megadni neki a

köteles hódolatot, viszont kiparírozni általa azt az eleven erőt, amely állandóan felborulással fenyegetné a különben jól kikalkulált egyensúlyt.”

Márkos szerint „Adynak és nemzedékének köszönhető, hogy ezt a hivatalos ünnepi felfogást sikerült megtörni”, előkészítve a talajt „az igazi Petőfi alakjának megrajzolásához”. Mint írja:

„E folyamat Illyés Gyula Petőfijében összegeződik s teljesedik ki az irodalomban. A képzőművészet most is hátrább maradt. Köllő Miklós 1897-ben Segesvárt felállított Petőfi-bronzszobra – mely a háború után onnan sajnálatosan elkerült – még mindig kissé pózos ugyan; vízszintesen oldalra kinyújtott jobb karja a csatatér felé mutat, mintegy idézve a verset: »Ott essem el én a harc mezején«, s bár ennek még mindig van egy egyetlen gesztusra korlátozó jellege, mégis emberi tartalma mozdulatnak, alaknak sokkal több, érződik rajta valamiféle szent ihletettség – szóval mindenképpen jobb, emberibb és petőfibre volt a Huszár Adolfénál.”

A szerző kitér a háború utáni időszak Petőfi-ábrázolásaira is, megjegyezve, hogy Ferenczy Béni alkotta abban a korban az „egyetlen jelentős Petőfi-szobrot”, „amelyen még csak a »hivatalos« Petőfi-alak tagadása jut kifejezésre – nincs merev hősi póz, ellenben van egy élő emberi figura és típus.” Ennek dacára Márkos sosem tudott ezzel a szoborral megbékélni, „Ugyanis a hivatalos ünnepi Petőfi tagadása mellé az emberivé tételnek nem éppen a legszerencsésebb útját választotta Ferenczy, amikor túlhajtotta a karcsúságot keshedtséggé, a ruha redőzetét szájalmasan szűkre szabva adta az alakra, egyszerűen a barangolás és éhezés, az elnyűtt öltözet olyan öncélúan naturalista

részletezését adta, mely Petőfi iránt részvétteljes szánalmat is kelt, nem pedig azt a csodálattal vegyes megindultságot, amit ő maga: fennkölt szelleme, egyenessége, forradalmi kiállása, európaisága, tisztánlátása, következetessége és siratnivaló fiatalsága jelent. Meggyőződésem, hogy Petőfi fennkölt, büszke szelleme, ha látná, elutasítaná a részvételtésnek még a gondolatát is, mint magához nem méltót! Ferenczy Béni pedig századunk egyik nagy magyar szobrásza”.

Medgyessy Ferencnek, az 1948-ban Debrecenben felállított Petőfi-szobor alkotójának pedig azt rója fel, hogy „a művész egyénisége vált uralkodóvá annyira, hogy Petőfifét nem hagyta kellőleg érvényesülni”. Mint írja, „Medgyessy a tömör, gazdag, parasztian széles formák kedvelője, stílusideáljának megfelelően jelenítette meg Petőfifét, de épp ez a stílusideál nem alkalmas eléggé Petőfi lényegének kifejezésére. Az egyik ruganyos acélpenge, a másik nagy, széles, magasra nőtt fehér kenyér.”

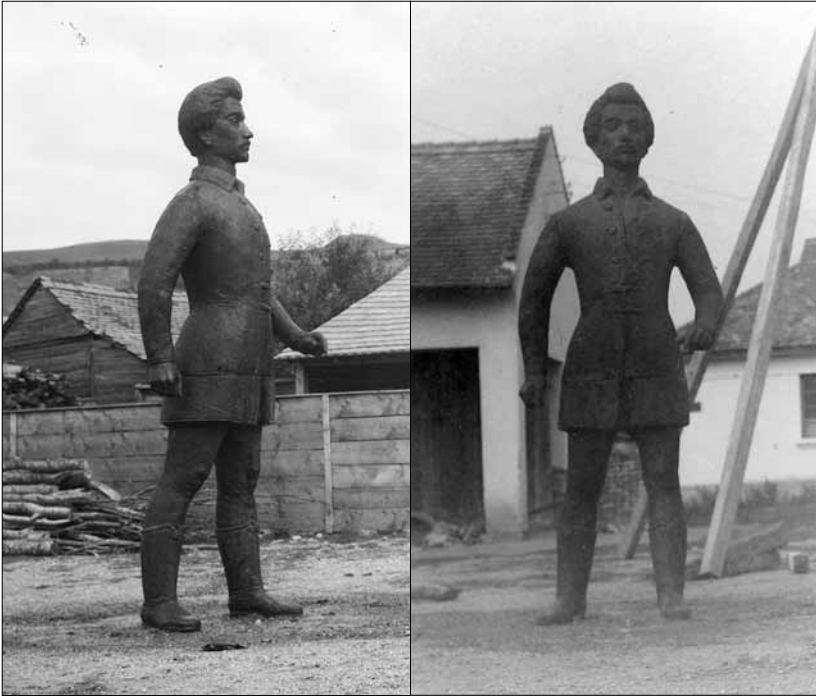
Márkos András a „milyen a valódi Petőfi?” kérdésre adja meg a választ írása végén, utalva az Egressy Béni által készített dagerrotípiára, amelyet a forradalom centenáriumának évében talált meg a Nemzeti Múzeum fiatal irodalomtörténésze, Rózsavölgyi György, egy levélben tett utalás nyomán. Itt hadd jegyezzük meg, hogy a

képet a fotográfiai szenvedélynek hódoló színművész, Egressy Gábor készítette, a költő jegyajándéknak szánta menyasszonyának, Szendrey Júliának, de elégedetlen volt a látottakkal. Adrovitz Anna írja az *Arcpoetica*. Petőfi Sándor életében készült képmásai (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012) albumban, hogy Petőfinek a felvétel „nem nyerte el tetszését. Nem szerette magát fényképeztetni, barátai szerint sokszor hangoztatta: »Utálok a bálványt, a valónak hazug mását; aki szeret: megőriz lelki szemeivel.« A litográfiákhoz szokott szemnek csalódást okozott a retusálatlan valóság, s nem lehet véletlen, hogy az elégedetlen költő gondosan elrejtette fotográfiáját az avatatlan szemek elől.” Ezért rejtőzködött a felvétel egy évszázadon át a költő leszármazottjai által őrzött tárgyi emlékek között. A kép azonban nagyon rossz állapotban volt, „Végre találtunk egy hiteles Petőfi-fényképet, és mégsem tudjuk, hogyan nézett ki a költő” – hívta fel rá Escher Károly (Szekszárd, 1890. október 22. – Budapest, 1966. február 16.) fotográfus, fotóriporter, operatőr figyelmét egyik barátja, s megkérte, hogy segítsen a kép restaurálásában. Escher elvállalta a munkát, s mint a Petőfi igazi arca című, a *Ponticulus Hungaricus*, 2006. októberi számában megjelent írásában felidézte, „Tisztán és kizárólag vegyi úton hoztam vissza a meg-

semmisülésből Petőfi fényképét a nélkül, hogy ecsettel vagy ceruzával hozzányúltam volna”. Következtetése is egyértelmű: „Nyugodtan meg lehet állapítani: a regenerált Petőfi-dagerrotip tényleg Petőfi egyetlen és hiteles fényképe”. Escher szerint „Az új, hiteles Petőfi kép megjelenése nagy meglepetést keltett azért, mert egyetlen festői ábrázolás sem hasonlított a tisztára vegyi úton regenerált, tehát kétségtelenül hiteles képhez. A szobrok pedig egyéb forrás híján a festői ábrázolások után készültek, jóval Petőfi halála után. A fantázia szüleményei. Ha kézbe vesszük az új Petőfit, ami legelőször szembetűnik: a szemei! Csodálatos lángoló, világító szemek. A kortársak, akik leírták Petőfit, nem tudtak szabadulni a lenyűgöző tekintettől. Finom kis pelyhedző bajusz, kis francia szakáll, boltozatos homlok tűnt elő a kis ezüstlapon. A Petőfi-arc problémája véglegesen megoldódott.”

3.

Márkos András ismerte az Escher által regenerált Petőfi-arc-képet, ugyanis korábban idézett írásában megjegyzi: „Közben sikerült bizonyos kezelésekkel az egykorú dagerrotípiát részben kitisztítani. Itt a magatartás, a magyarosan kiálló arccsontok, arányok s korizlés kötelező retusálását leszámítva – ezért gondolatban bocsá-

A vas-Petőfi

(A felvételeket Sándor-Zsigmond Ibolya bocsátotta rendelkezésünkre)

natot is kértem tőle –, mindenben igazolják Barabás Miklós 1845-ös rajzát. Egyetlen homályos pont: az orr. A fénykép kurtább, piszós orr felé mutat, Barabás Miklós ennek határozottan ellentmond, és most már inkább neki hiszek. Ehhez kell vennünk Jankó János rajzát, mely a dagerrotípiya után készült, s a nagy fejforma lefelé keskenyedő háromszög alakját hangsúlyozza, melyet szintén hitelesnek érzek. Ehhez hozzá kell adnunk Orlai Petrich Somától azt a képet, mely Petőfit íróasztala előtt ábrázolja. Ebben az

egész alak arányai, arcformái és ki-fejezésének tisztasága, szellemisége az, ami valódinak mondható. Kevés adalék? Nem hiszem. Ezek alapján egy kis fantáziával összeáll az élő Petőfi alakja, tárgyi karaktere, szellemiségét pedig már megismertük annyira, hogy a kettő szintéziséből kialakulhasson végre a képzőművészetben is Petőfi igaz, művészi, teljes, jelképes és mégis hiteles alakja.”

Petőfi igaz, művészi, teljes, jelképes és mégis hiteles alakja megformálásán maga Márkos is

sokat vívódott. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon tanúsága szerint Márkos András Kolozsváron született, 1919. február 6-án és ugyanott hunyt el 1972. május 18-án. „Középiskolát szülővárosa Unitárius Kollégiumában végzett (1938), ahol rajztanára, Tóth István szabad-iskolai kurzusain is foglalkozott vele. Szakmai tanulmányait a Bukaresti Szépművészeti Főiskolán kezdte meg (1938–40), majd Budapesten, a Képzőművészeti Főiskola szobrászati és pedagógiai szakán szerzett oklevelet (1944). Cornel Medrea, illetve Bory Jenő és Szőnyi István irányította, majd a kor kiváló szobrászával, Medgyessy Ferencsel talált kapcsolatot. Hazatérte után Székelykeresztúron rajztanár (1944–50), ahol diákjaiból megalakította a Kriza János Népi Kollégiumot; 1951-től haláláig a kolozsvári Képzőművészeti Középiskola tanára” – olvasható a lexikon szócikkében.

„Petőfi-szobrot kap Székelykeresztúr” – adta hírül 1948. április 15-én a Budapesten megjelenő Kis Újság, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt központi lapja. „Székelykeresztúr, ahonnan Petőfi Sándor elindult a segesvári csatátérre, Petőfi-szobrot kap. A szobrot Márkos András erdélyi szobrászművész készíti el. Az emlékművet a 48-as centenáriumi ünnepségek során leplezik le a román kormány és a Magyar Népi

Szövetség vezetőinek jelenlétében” – olvasható a lapban közölt hírek között.

Helyi sajtóinformációt csak augusztusi keltezéssel találtam, a Székelyudvarhelyen megjelenő Szabadságban a B. Zs. által jegyzett írás a Petőfi másodszor is Székelykeresztúrra érkezett címet viseli. „Annak idején hírt adtunk arról, hogy Székelykeresztúr város, a Magyar Népi Szövetség helyi szervezetének kezdeményezésére, egy Petőfi-szobor felállítását vette tervbe, s ennek keresztülvitelére minden intézkedést megtett” – olvasható a lapban, de hosszas keresgélés után sem bukkantam a lapban a hivatkozott korábbi híradásra. Az augusztusi írás így folytatódik: „A napokban a terv a megvalósulás állapotába került, mert a Márkos András unitárius gimnáziumi tanár által gipszből kidolgozott és Derzsi Béla műasztalos által összeállított negatívum mintájára a szentkeresztbányai vasgyár kitűnő munkásai vasból megöntötték Petőfi szobrát, mely szakértők szerint minden várakozást felülmúl. A 240 cm magas szobor Petőfit olyan helyzetben ábrázolja, midőn »Egy gondolat bánt engemet« c. versét szavalja. A szobrot már hazaszállították, s intézkedések történtek annak a város főterén való felállítására. Az országosnak ígérkező leleplezési ünnepség előreláthatólag, f. évi október hó folyamán lesz a MNSz

rendezésében. Az érdeklődés máris igen nagy ez iránt az esemény iránt, s a város lakosságát pedig büszke öröm tölti el, hogy a legnagyobb demokrata költőt nemsokára ismét főterén láthatja beláthatatlan időkig.”

A Romániai Magyar Népi Szövetség napilapja, a Marosvásárhelyen megjelenő Népújság augusztus 15-i számában arról számol be, hogy „Elkészült a székelykeresztúri Petőfi-szobor”, illetve, hogy „Októberben lesz a leleplezés”:

„Székelykeresztúri tudósítónk jelenti: A kis székely városka, mely úgy gazdasági, mint kulturális téren szorosan kíván felzárkózni az újjáépítés és haladás szellemében a többi székely város mellé, nap mint nap magára vonja a figyelmet építő megnyilvánulásával.

Most újabb örvendetes eseményről számolhatunk be. Székelykeresztúr városa a helyi MNSz kezdeményezésére Petőfi-szobor felállítását vette tervbe. Érthető Keresztúr városának nemmes elhatározása és boldog készülődése, hiszen Petőfi Sándor hiteles adatok szerint, a nevezetes, székelykeresztúri Gyárfás-udvarban töltötte el utolsó estéjét. Itt vacsorázott utoljára, amiről az udvaron látható emléktábla is tanúsodik. A Derzsi Béla műasztalos által összeállított és Márkos András tanár által gipszből kidolgozott minta alapján a szentkeresztbányai vasgyár kitűnő munkásai vasból

megöntötték a nagy költő szobrát, mely szakértői véle-mény szerint igen jól sikerült. A két és fél méteres szobor abban a helyzetben ábrázolja Petőfit, amint az »Egy gondolat bánt engemet« versét szavalja.

A szobrot országosnak ígérkező leleplező ünnepség keretében október folyamán leplezik le ünnepélyes külsőségek között.

Petőfi Sándor másodszor is Keresztúrra érkezett a demokratikus Székelyföld örömeire és büszkeségére.”

A szerző neve ismeretlen, az írás végén a (k.) szignó jelenik meg.

Az örvendetes eseményt az Unitárius Élet is hírül adja 1948. szeptember 15-i számában: Petőfi szobra Székelykeresztúron. „A romániai Magyar Szó c. bukaresti napilapban olvastuk, hogy Márkos András gimnáziumi tanár, unitárius afia gipszből kidolgozta Derzsi Béla műasztalos összeállította és a szentkeresztbányai vasgyár munkásai vasból megöntötték Petőfi 240 cm-es szobrát, melyet a város főterén állítanak fel.”

A korabeli sajtóban nem találtam utalást arra, hogy felavatták volna a szobrot, közvetve szereztem tudomást róla az Unitárius Élet 1989. szeptember 1-jei számából: „Petőfi-szobrok hazánkban és a határainkon túl c. szép képes összeállítás jelent meg dr. Varjas Károly összeállításában. Szól Márkos András alkotta és Székelykeresztúron

A vas-Petőfiből készített mellszobor
(Fotó: székelykeresztúri Petőfi Sándor Általános Iskola)

1949. júl. 31-én felállított Petőfi-szoborról is, az évfordulóra Varga Lajos kedves barátunk hívta fel figyelmünket”.

4.

Márkos András 1948-ban elkészítette egész alakos Petőfi-szobrát, és azt felállították Székelykeresztúr főterén. Egy közvetett sajtóinformáció alapján gyaníthatjuk, hogy a szobrot 1949. július 31-én állították fel közterületen. Hogy valóban állt a szobor, igazolja a Petőfi-ereklyék

elkötelezett kutatójától, Sándor-Zsigmond Ibolya keresztúri múzeumvezetőtől kapott két fénykép is. A kutató úgy tudja, pár napig állhatott az alkotás, de aztán eltávolították a talapzatról, ugyanis a hatóságok – és talán maga a művész is – úgy találták, hogy a szobor nem sikerült.

Ezt a feltételezést látszik igazolni több, ugyancsak Sándor-Zsigmond Ibolya által felkutatott és rendelkezésemre bocsátott levél is, valamint a művész későbbi, immár halála után, 1973-ban felava-

tott alkotása kapcsán megjelent emlékező írás is. Maga a művész írja 1959. április 7-én keltezett, Székelykeresztúr Város Néptanácsa Tanügyi és Kulturális Osztályához címzett levelében, hogy „...1848 százéves évfordulójára önkéntes munkával vállaltam volt ezt a szobrot, s mint tudjuk, a sietség és tapasztalatlanságom miatt egy elég fontos arányhiba csúszott bele – (a feje túl nagy lett a testhez képest). Emiatt a vas-szobrot fölállítani nem lehetett”.

Márkosnak a levélben megfogalmazott állítását igazolja Lőrinczi János, aki a Hargita napilap 1973. január 24-i számában megjelent A mester emlékezete című írásában felidézi: „Osztályfőnökünk volt, amikor hozzáfogott a Petőfi-szobor első változatának elkészítéséhez. Akkor még 1948–49-et írtunk. A székelykeresztúri líceum egyik helyiségében formálta a szinte három méter magas agyagtestet, s mi, az iskola akkori tanulói, szabadidőnk szinte minden percét a mester mellett töltöttük. Bandi bácsinak jólesett, hogy – bár nem értettünk a szobrászmesterséghez – mellette álltunk, biztattuk munkájában. Aztán végleges formát öltött a szobor egy olyan időszakban, amikor a tanár-mester már sejteni engedte kiforróban lévő nagy művészi képességét. A szobor bronzba meredett, de évek hosszú során a székelykeresztúri múzeum udvarát

díszítette. Nem került a tervezett helyére, Keresztúr főterére. Akkor naponta kérdeztük Bandi bácsitól, mikor leplezik le a szobrot? Aztán megkaptuk a választ: Fiaim, ez nem sikerült, az arányokkal, méretekkel baj van, de el fog készülni majd a hibátlan Petőfi-szobrom, amit valóban a keresztúri főtéren helyeznek el.”

Lőrinczi János bronzszoborról ír, holott – mint a korábban idézett sajtóbeszámolókból is kiderült – a szobrot vasból öntötték ki Szentegyházán, a hosszú ideig a helyi múzeum területén őrzött alkotást vas-Petőfiként emlegették azok, akik... tudtak létezéséről.

Volt, aki nem nyugodott bele abba, hogy raktárba került az alkotás. Sándor-Zsigmond Ibolya közlése szerint: „A nagy Petőfi-rajongó Sándor József építésztechnikus (1929–2020), kinek édesapja a Gyárfás család bejáró asztalos, kertésze, mindenese volt, haláláig gyűjtötte a keresztúri Petőfi-emlékeket. Szívén hordozta a vas-Petőfi sorsát, és mivel látta annak hányódását, miután lekerült a talapzatról, az ötvenes években sokfelé levelezett a szobor felállítása érdekében. Sajnos eredménye nem lett, de Jóska bácsi a szobor művészi értékét, illetve annak hiányosságát nem tekintette akadálnak. Ő csak Petőfit szerette volna Keresztúrra. Az Előre, Vörös Zászló, Falvak Dolgozó Népe újságok válaszeleiből

néhányat átadott a múzeumnak, amelyeket küldök is.”

A szobor megmentésére irányuló igyekezetét bizonyítja az a három válaszlevél is, amelyet Sándor József a bukaresti Előre, illetve a marosvásárhelyi Vörös Zászló napilapok „levelezési osztály”-ától kapott. Az Előrértől érkezett mindkét válasz leszögezi, hogy a kérelmező igényét továbbították a művelődésügyi minisztériumba, de választ nem kaptak. A második levélben már javasolják, hogy „a keresztúri néptanács kultúrosztálya forduljon közvetlenül a Minisztériumhoz – Covalschi elvtárshoz”. A kiolvashatatlan aláírási válaszlevélíró azonban ismételten megjegyzi, hogy „A mi véleményünk szerint egyébként a szobor művészi szempontból nem megfelelő”, illetve „Egyébként – amint már legutóbbi levelünkben is írtuk – a képek alapján úgy véljük, hogy a szobor művészi szempontból nem megfelelő. Valószínűnek tartjuk, hogy ma már maga a szobrász is ezen a véleményen van, annál is inkább, mert annyi idő óta ő is sokat fejlődött, és már nem így minázná meg Petőfit.”

A Vörös Zászlótól kapott választ érdemes teljes egészében közölni:

„Kedves Sándor Elvtárs!

Értesítjük, hogy a Petőfi-szobor felállításával kapcsolatos levelét elküldtük kivizsgálásra, és az illetékes szervek a következő választ adták: A Petőfi-szobrot 1948-ban

készítette Márkos András volt székelykeresztúri tanár, aki jelenleg a kolozsvári ipar-művészeti főiskola tanára. A szobrot az illetékes Minisztérium és a rajoni kultúrosztály nem engedélyezte rendeltetési helyére felállítani, mivel megállapítást nyert az, hogy a szobor tervezője és készítője alkotási hibákat követett el. Ugyanakkor tudomásunkra adják, hogy a szobor nincs eldugva és nincs eldobva, mivel a szobor jelenben is a néptanács raktárhelyiségében van elhelyezve.

Ugyancsak tudomásunkra hozzák, hogy Márkos András, a szobor tervezője és készítője ígéretet tett a szobor kijavítására és újraöntésére.

Elvtársi üdvözléssel,

Levelezési osztály”

Tehát a szobor aránytalanságaira és egy újabb szobor elkészítésére tett kísérletekre vonatkozó állítást látszik igazolni Márkos Andrásnak a Fazakas elvtárshoz intézett, fentebb idézett levele is.

Végül mégsem vészett el a kalandos sorsú vas-Petőfi: az alkotás büszk részét levágták, talapzatra helyezték a költő nevét viselő iskola előtt, és 1992. június 8-án ünnepélyes keretek között felavatták. Fülöp Lajos, a múzeum akkori vezetője, a Hargita Népe külső munkatársa írta Újabb Petőfi-szobor Székelykeresztúron című, a lap június 10-i számában megjelent beszámolójában: „Kiemelkedő közművelődési események

színhelye volt pünkösöd másodnapján Székelykeresztúr városa. A Petőfi Sándor Általános Iskola előtt, nagyszámú résztvevő jelenlétében került sor a forradalmár költő mellszobrának leleplezésére. A vas-Petőfit Márkos András szobrászművész még 1948-ban elkészítette (Szentkeresztbányán öntötték ki), s azóta a város múzeuma őrizte. Méltó helyre került most, a nevét viselő iskola előtt hirdeti, hogy Székelykeresztúr ezután is példás szerepet vállal a Petőfi-kultusz ápolásában és megőrzésében, ahogyan azt többek között Dávid Gyula, az EMKE elnöke oly találóan megfogalmazta”. Mint írja, „Az eredetileg egész alakos szobrot – a művész kívánsága szerint – mellszoborrá alakították át”.

5.

Az eddigiekből láthattuk, hogy Márkos András első keresztúri Petőfi-szobra hamvaiból támad fel: a nem túl jól sikerült egész alakos alkotásból mellszobor lett, és ma a város egyik nyilvános terét, a költő nevét viselő általános iskola előtti teret díszíti.

A művészt az első sikertelen szoborállítási kísérlet után foglalkoztatta egy újabb Petőfi-szobor elkészítése és Keresztúr főterén való felállítása. Ezt igazolja a már idézett, a városi művelődési bizottsághoz, illetve a Fazakas elvtárshoz in-

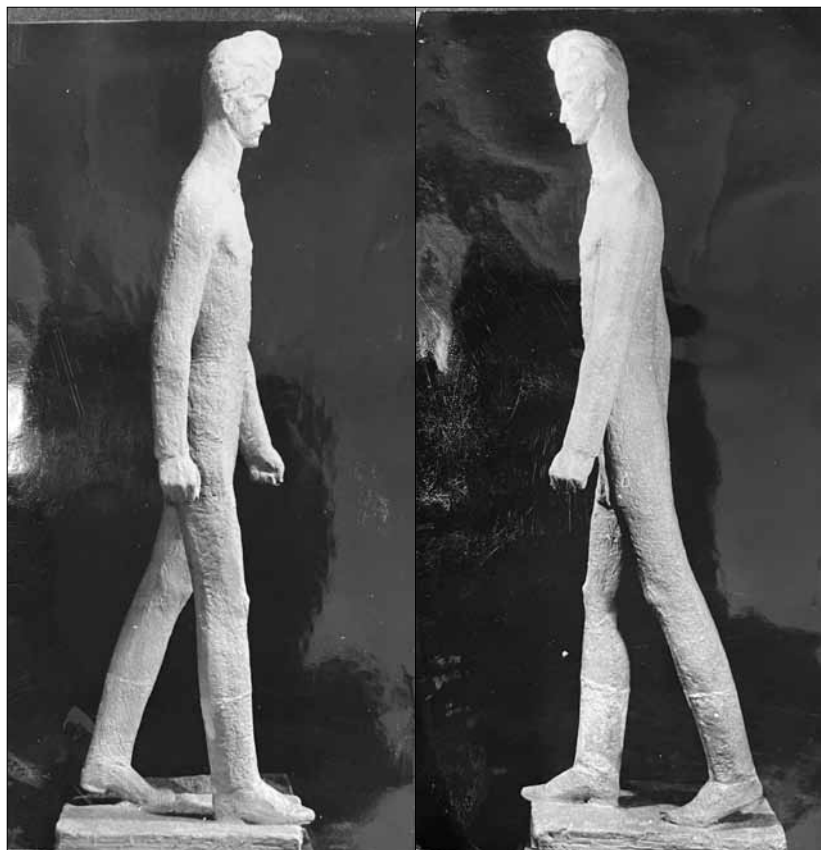
tézett levele is. Feltehetően Fazakas Lajosról van szó, ugyanis a nagyváradi születésű magyar pártaktivista 1968. november 19. és 1978. október 16. között töltötte be a Román Kommunista Párt Hargita Megyei Bizottságának elsőtitkári, valamint a megyei néptanács végrehajtó bizottságának elnöki tisztségét.

A keresztúri hatóságokhoz címzett levél 1959. április 7-én kelt.

„Alulírott Márkos András, kolozsvári illetőségű szobrász, a helybeli Képzőművészeti Középiskola tanára, a keresztúri Petőfi-szobor ügyében kívánom a tanügyi és művelődési ügyosztály tudomására hozni az alábbiakat:

Bandi Dezső elvtárs, az Autonóm Tartomány Népi Alkotások Házának művelődésügyi alkalmazottja értesített, hogy a keresztúri néptanács komolyan foglalkozik egy Petőfi-szobor fölállításának gondolatával.

Dr. Molnár István, a keresztúri Múzeum igazgatója kb. két-három évvel ezelőtt szóbelileg és levél útján is megkeresett ebben az ügyben. Úgy mondta, a Néptanács kérdését közvetíti felém, amikor megkérdezett, hogyan számítom megoldani a Petőfi-szobor ügyét, – igényt tartok-e arra, hogy újból megcsináljam, vagy sem, és ők bízhatnak-e meg másvalakit, ha én nem vállalnám.”

Márkos András Petőfi-szobormakettje
(Fotó: a székelykeresztúri Molnár István Múzeum archívuma.)

Miután kitér a forradalom száz-
éves évfordulójára készített szobrá-
ra, levelét így folytatja:

„...mind a mai napig úgy számí-
tom, hogy tartozom Keresztúrnak
egy Petőfi-szoborral s azt önkéntes
munkával – (pénzt azért nem szá-
míthattam a szobrászi munkáért,
mert a község és a környék egyszer
már e célra adakozott, tehát nem

akartam ismét kiadást okozni az
embereknek) – vagyis a szobrászi
munkáért díjazást nem számítva
előbb-utóbb el fogom készíteni.
Nem tudom Molnár elvtárs hogy
referált a Néptanácsnak tárgyalá-
sainkról, minden esetre meglepett,
hogy mind ez ideig nem válaszol-
tak ajánlatomra, sőt, mint hallom
Bandi Dezső elvtárstól – mással

már félig-meddig meg is állapottak volt. Éppen ezért szükségesnek tartom vállalkozásomat újólag megismételni, ezúttal írásban. A szobor elkészítését vállalom, nagysága kb. 2 és fél méter lesz (mint volt a másik). Petőfi utolsó, Keresztúron töltött napját fogja megjeleníteni, azt a mozzanatot, amikor saját versei előadásával buzdítja a civiliséget és a katonaságot is a forradalom megvédésére. Az »Egy gondolat bánt engemet« című verse előadására gondolok éppen.

Anyaga műkö lenne. A pénzügyi része vonatkozásába azt tudom mondani előre, hogy aránylag olcsó lesz, s a keresztúri néptanáctól csak a kész kiadások fődözését kérem, a szobrászi munkáért semmit sem számítok. Csak akkor volnék hajlandó ezért pénzt elfogadni, ha erre a Művelődési Minisztérium – persze a Néptanács kérésére – külön pénzt utalna ki.

A kész kiadások a gipszöntés, formázás, műköbe öntés stb. kb. tizenötezer lejt tennének ki – ahogy szakemberek tájékoztattak hozzátvetőleges számítás alapján.”

Eddig a keresztúri kulturbizottságnak írt levél. A levél megírásakor a művész már Kolozsváron lakott, 1951-től egészen 1972-ben bekövetkezett haláláig a kolozsvári művészeti középiskola tanára volt. Az adósság törlesztésének kényszerre azonban mindvégig megmaradt benne. Vázlatokat, tanulmányokat

készített. Az alkotás folyamatáról kortársai számolnak be a korabeli művelődési sajtóban, illetve a napilapokban.

Szőcs István az Utunk 1969. július 18-i számában számol be Márkos András kolozsvári kiállításáról Jellemzés és lényeg című írásában, kitérve az ott kiállított Petőfi-szoborra, a Keresztúr számára készülő mű előtanulmányára: „Nem akarom arra leegyszerűsíteni értékeit, hogy főleg »tartalmi« szobrászat az övé, s értékei a tartalom visszaadásának élénkségéből keletkeznek pusztán, s hogy formai autonómiája egyáltalán nincsen. De jellemző a Petőfi-szobra esete – ez sokkal inkább Petőfi, mint amennyire szobor (dimenzionális túlzása, az alak fantasztikus szikáritása ellenére). De szemmel láthatóan nem végérvényes formai irányzatok, amelyeken halad: e téren a legfigyelemreméltóbb, hogy kb. öt éve, a legutóbbi és legjobb szobrai tanúskodása szerint, formaalkotó kedve robbanásszerű lendületet kapott.”

Gazda József művészeti író a művész halála után eleveníti fel műtermében tett egyik látogatása élményét. A Hargita napilap 1972. július 9-i számában írja:

„Az ablakpárkányról Petőfi Sándor alakja lép veled szembe. Fiatalosan, huszonhat évesen. Úgy, ahogy bevésődött az emlékezetünkbe. Vékonysága, testi gyengesége a szellem lüktetésével erősödik meg...

Elindul valamerre? Vajon hová tart ez az erő?

Hozzánk szól, hozzánk közvetít a művész. Nézzétek, ilyen volt ő. Ez volt ő. Fiatal volt. Életerős volt. Szellem volt. Nagy szellem. Már nem is volt teste. Csak lénye. Csak szelleme. Csak élő, teremő fantáziája. És magunkat is láthatjuk benne. Olyan volt, amilyennek kellene hogy legyünk mind. Ember. Emberi tisztaság.”

A szoborállítás ügyében a következő dokumentum – amelyet ugyancsak Sándor-Zsigmond Ibolya keresztúri múzeumvezető, Petőfi-kutató bocsátott rendelkezésünkre – 1968. augusztus 3-án keltezett. A Hargita Megyei Művelődési és Művészetügyi Bizottság magyar nyelven hozza a művész tudomására:

„A Hargita Megyei Művelődési és Művészetügyi Bizottság a Branis elvtárshoz intézett levelére az alábbiakat válaszolja:

A Művelődési és Művészetügyi Bizottság egyetért a Petőfi-szobor cementből való kiöntésével. A szükséges költségeket a Művelődési és Művészetügyi Bizottság fedezi. A Művelődési Bizottság kiszállt a helyszínre, a keresztúri néptanáccsal kijelölte a helyet. Ugyancsak a keresztúri Néptanács elkészítteti az alapot. Kérjük szíveskedjék küldeni egy alaprajzvázlatot.”

A levelet Bucur Nicolae elnök és Balázs Lajos felügyelő látta el kézjeggyel.

Az események felgyorsultak, egy adott pillanatban az is kérdésessé vált, hogy a Székelykeresztúrra tervezett szobor elkészítésével Márkos Andrást bízzák-e meg – a korábban tett vállalása és a helyi és megyei hatóságok által kinyilvánított fogadókészség dacára, s a Petőfi-szobor állítása a következőkben egy Bălcescu-szobor állításával együtt szerepel az ez ügyben folytatott levelezésben.

Sarány István
Csikszereda

*Megjelent a Hargita Népe
2023. január 6., január 13.,
január 20., január 27., február 3.
számaiban.*

AZ V. CSERNÁTONI IKA ALKOTÓTÁBOR**(2022. augusztus 23. – 2022. szeptember 2.)**

Az alkotótábor Éltés Barna és Horváth Levente közös tárlatával vette kezdetét.

Éltés Barna és Horváth Levente képei jó beszédársak egymással. Megvan köztük az a közös anyanyelv, amely feltétele a mélyebb szántású gondolatok megfogalmazásának, de eltérő képkarakterek a dialógusok feszültségét is megteremtik. Ha közös fundamentumról beszélünk, akkor azt a vidék, falu kulturális közegéhez való viszonyulásukban ragadhatjuk meg.

Éltés Barna szobrász vásznain a kontúroknak a természet nagy körforgásában való feloldását és

átrétegződését, a folyton folyású idő vízmosta árkait láthatjuk. Földdel festett vásznai az őselemek, mint föld és víz találkozásának reakciói, amelyek a maguk természetes útját követve mélyebb és világosabb foltokat teremtenek. A kis méretekben is az egészről beszél, a vízmosta domboldalok és földtakaró átalakulásában semmi semvész el, hiszen egy új élet fogantatását sejtető jövődként tér vissza. Gyakran madártávlatból, egy magasabb horizontból tekint a földtakaróra, a természetet nem szorítja határok közé. Az ember alkotta mesterséges jelek egy kultúrtáj alakulásába

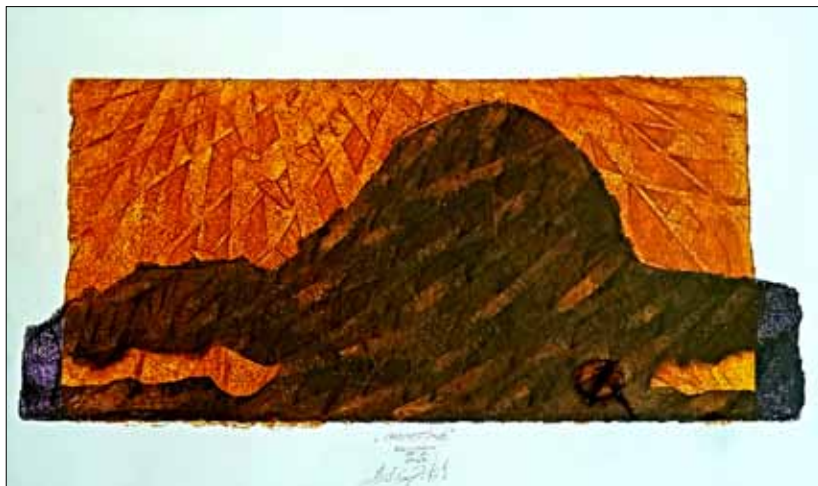
Zilahi Nono: Csángó anziksz II., C-print, 30x45 cm, 2022

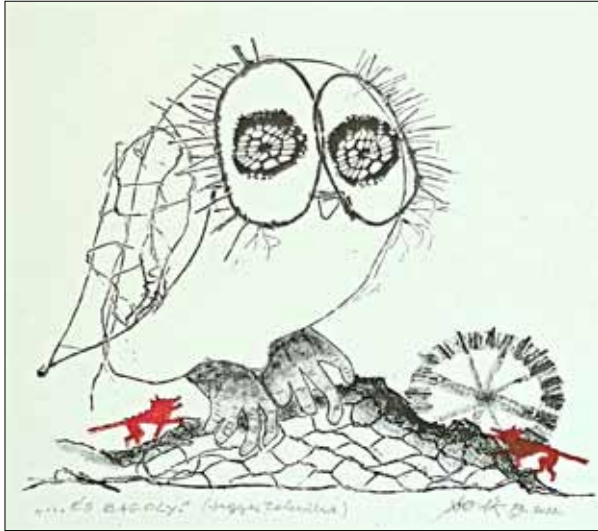
Albert Levente: Metaformák, vegyes technika, 53x52cm

illeszkednek. Így eszteniája, kosarai állandóan alakulnak a tájban. A természet foltjaiban az ember térfoglalásának kijelölt szögletes határai egy dinamikus feszültséget

teremtenek. Ilyenkor gyakran más típusú festéket használ. Portréja tapasztott felülete a természet nagy körforgását írja le. Saját bőrén, érzékein engedi át az ábrázolt világot.

Ábrahám Jakab: Vakondtúrás, kollográfia, 32x70 cm

Deák Barna: Farkas(ok)laka, vegyes technika, 40×40 cm, 2022

A földművelő és állattartó ember több generációs bölcsességével benne él az ábrázolt világban. Látja annak nagyobb törvényszerűségét. Az eddigi csernátóni őszi tábo-

rokban megfigyelte a betakarítás, pityókaszedés földnyomait az aszfalton, amely sárrá, majd porrá alakulva követi az átrendeződés törvényszerűségét. Az akvarell, mint

Kántor József: A falu széle, akril, 60x80 cm

Vargha Mihály: „Édesegyek”, festett fa, 64x20 cm, 2022

festékként felemelt föld, számára mélyebb kötődést jelent.

Horváth Levente gyergyóalfalvi származása festők névsorát juttatja eszünkbe, akik a régió domborzatát,

fényviszonyait és a falusi ember életképeit már eddig is vászonra vitték.

Horváth művészetében az egészről kiszakított részlet analízisét figyelhetjük meg. Így a kontúrok,

Hideg Margit: Védelem II, fotográfia, digitális nyomat, 50x70 cm

Bartha Árpád: Dombok, vegyes technika, 32×30 cm, 2021

a kiemelt részelemek, strukturális kapcsolódások nyomatékossított szerepet kapnak. Csűrképei, gerendái, tartóoszlopai a maguk sajátos fény- és színviszonyaiban törvényszerűségeket fogalmaznak meg, az összetar-

tozás és fenntarthatóság leképezését. Ezek a belső terek az ott élők hajdani életéről beszélnek. A képen a modell jelenik meg, amely nélkülözi a jár-

Vass Csaba: Csernátoni vízpart, vegyes technika, 50x70 cm

Haszmann Júlia Réka: Ablak, akrill, vászon, 50x40 cm

lékos elemeket, tiszta és tömör megfogalmazás. De a művész honlapján utánanézhethetünk, hogy visszaviszi eredeti közegükbe a képeket, gyakran a csűrben vagy gazdasági udvarban beállított öregek kezébe adja a képeket, és így kimerevített beállításokban fotózza le. Az alkotások zárt kompozíciói és tiszta rendjéhez képest a fotón egy felhalmozott kacattár, letűnt életek hulladéakai halmazódnak fel. Így a kép és valós környezete között egy éles kontraszt teremődik, hiszen a kép egy tisztább létezési keretet teremt.

Az alkotótábor záró kiállításáról elmondhatjuk, hogy a hajdani

csernátoni faragótáborok hangulatához hasonlóan egy életteli szimpózium záró ünnepén vehettünk részt. A vendégművészek és gyerekeik tábori tevékenységét követő szülők és falubeliek között szoros kapcsolat született. Öt év távlatából kimondhatjuk, hogy Székely Géza konok és következetes pedagógusi tevékenysége utat mutat a fiatalok vizuális műveltségének és önkifejezési vágyának. Az itt szerzett élmények rámutatnak, hogy a rajzolás a legősibb közlési forma. Kíváncsian várhatjuk az itt rajzoló gyerekek jövőképét, hiszen oktatójuk tudja: amint vetsz, úgy aratsz.

Kozma Rozália: Táj, pasztell, 49,9x29,7 cm, 2011

Csernátonban dicséretként mondják, ha valaki nem a szavak embere, de állja a szavát. Így a tömör, velős állítások férfias erény értékítéleteként társulnak az itt élőkhöz. Ennek ellentétéként Tamási Áron írásaiból tudjuk, hogy szülőfalujában (Farkaslakán) szerepeltetik, mondatják, szavakkal ugráltatják a gyermeket, de mifelénk Felső-Háromszéken még az én generációm is hallgatni tanították. A szavakkal való bukfencezés felnőttek társaságában nem vall dicséretre. Így, ha mondani akarunk valamit, jobb azt tömören odaka-

nyarítani, s ne szaporítani fölöslegesen a szót.

A képzőművészeti alkotások esetében is ezzel a konok rejtjelezéssel találkozunk. Vajon mit akar mondani? Milyen képi ritmusok dallamát kottázza le a kép? A kiállítás több alkotásán ujjongva felismerhetjük domboldalainkat, épített örökségünk egy-egy mozzanatát, a csernáton falumúzeum átörökölt tárgyait. A történetek már nem patyomkin falak, hanem a kollektív emlékezettel játszó értelmezések. A képi ritmusoknak van, aki konstruktív formai szabályokat szab, és puritán jelek ismétlődésé-

Bencsik János: Őrangyal, tus, tempera, 39×27 cm, 2022.

vel nyomatékos kijelentéseket tesz. Így az egyszerűtől az örökérvényűig, a véletlentől a törvényszerűig és a felismeréstől a bizonyításhoz jut el. (Kántor József).

Más az idősíkok közti rétegeket engedi mesélni. Érződik, hogy háttere nemcsak a kép dekorativitását hordozza, hanem benne lüktet egy képzőművészeti örökség anyanyelve, ami az itt kiemelt jelképet szüli újra (Budaházi Tibor). Így a képen belül a kijelentések helyett a spontán párbeszédet kísérli meg, amely-

ben minden részecske új nézőpont lehet egy lehetséges történet leképezésében (Magyar József).

És, ha már a beszéd gesztusával akarunk a képek üzenetéhez közelebb kerülni, akkor a kiállítás nagy lélegzetvételeként érzünk ősrobbanásig feszült belső erőket (Bencsik János), amit mások történetmesélő kedvükkel oldanak fel. A képi közlések során figyelhetünk a megmutatkozás nyílt szándékában (Csillag Mónika) vagy egy talált képi elem analízisében való rejtőzködésre.

Ábrahám Imola: Odú, szénrajz, 70x50 cm, 2022

De itt is a hétköznapi közléseinkhez hasonlóan miért ne történne meg, hogy egy művön belül egyik képi történetből egy másik történetbe lépünk át? Ilyenkor nem is arra figyelünk, hogy mit mond, hanem, hogy a saját törvénye szerint titkos ábécével dolgozik (Forró Ágnes). Lehet a képi beszéd játékosan rafinált is, amikor a vonal a domborulatok íveit úgy futja végig, hogy beleszédül a néző a képpel való társalgásba, és ha nagyon figyelmes, akkor gyeplőként a kezdő és

záró vonalat tekintetével sikeresen ragadhatja meg (Bartha Árpád).

A felnagyítás szándéka mellett (Ábrahám Jakab) vannak, akik képi történettsorral ábrázolnak. E képi kommunikáció révén hogyan változik a néző helyzete? Hiszen képenként az általános benyomás gyors felismerését vagy a részletekre koncentráló elbizonytalanodás útját járhatjuk végig.

A Tamási-év transzilvanista kötődéseinkre emlékeztet. Ő gyerekkori történeteit úgy írta meg,

Kilyén Katalin: Cím nélkül II. akvarell, 28x42 cm

hogy mindannyiunknak odaadja a tanítónőtől kapott bagoly tudását (Deák Barnabás). Az élet derűbe hajló próbatételeit egy közösségi normarendszert szolgálatában jeleníti meg. Jelen kiállításon Tamási négy arcváltozatban tekint ránk (Csutak Levente, Petrovits István, Vass Csaba és Vetró András), hogy emlékeztessen, mi dolgunk van a világon?

Az alkotótábor gyerekserege többnyire a múzeumkert örökségéből formák és színek közti viszonyrendszereket beszélgetti. Érződik, hogy a több éve rajzoló csapattagok közül vannak olyanok is, akik egyéni stílusjegyekkel kezdenek önállóan megszólalni, és néha az egészről kiválasztott szerkezeti egység

tovább suttogja alkotója tehetségét (Gajdó Klaudia).

Horváth Levente tematikus motívumai szerint csoportosítja képeit. A fa, itatóvályú, csűr és táj nagyobb csomópontjai művészetének. A farönkök halmaza a csűr gerendáiban állnak megtartó rendbe. Az itató képei domboldalaiba vernek éles kontúrokat, és állítják meg a tovasikló tekintetet.

Éltes Barna és Horváth Levente a kint és bent, a távoli és közeli, az organikus és mesterséges jelek párbeszédével életterünket jelenítik meg, erdélyi mentalitásunkról beszélnek.

Deák Ferenc Loránd
Kézdivásárhely

ERDÉLYI MŰVÉSZET

Kiállító művészek: Albert Levente, Ábrahám Imola, Ábrahám Jakab, Bartha Árpád, Bencsik János, Budaházi Tibor, Csillag Mónika, Csutak Levente, Deák M. Ria, Deák Barnabás, Forró Ágnes, Haszmann Júlia Réka, Hideg Margit, Kántor József, Kilyén Katalin, Kozma Rozália, Kőrösi Sándor Zoltán, Magdó István, Magyar József,

Papp Károly, Petrovits István, Sárosi Csaba, Siska-Szabó Hajnalka Zsuzsanna, Székely Géza, Vargha Mihály, Vajna László, Varga József, Vass Csaba, Vetró András, Zilahi Nono.

A tábor szakmai irányítója Székely Géza, és házigazda Ágoston József kultúrigazgató.

Vetró András: Tamási Áron, párnázott gipsz, 35×30 cm

ERDÉLY MŰVÉSZETE XV.

Amellett a barokk legkorábbi alkotása sem a XVIII. századból való, hanem száz évvel előbből, mikor az erdélyi fejedelemség még fénykorát sem érte el: a kolozsvári Szent Mihály-templom külső déli oldalfalához illesztett dombormű ez, amely a felső olasz minták után Pietro Candidotól tervezett s Huybrecht Gerhardtól mintázott müncheni relief stílusában készült, nyilván Kolozsvárt, mikor a piaci

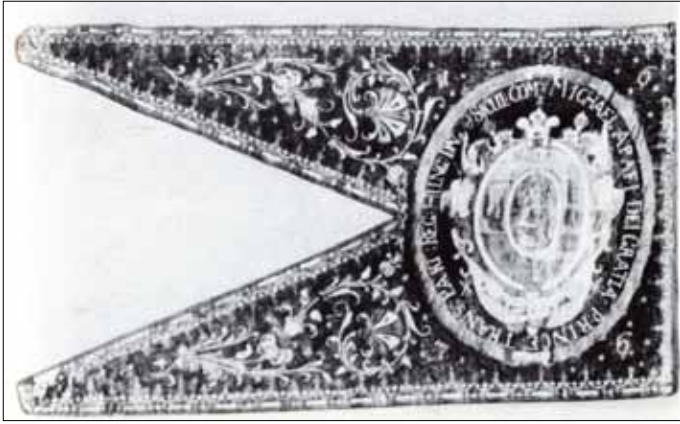
Teleki Mihály kancellár nyerge
(Magy. Tört. Múzeum)

templom 1603–05 között a jezsuitáké. Az ellenreformáció első áramlata tört be ekkortájt Erdélybe, Báthory Zsigmond idején; vajjon nem volt-e, csapongó fantáziájával s szertelenségével barokk jellem ez az uralkodó, kinek korában pedig a szigorú dorizmus uralkodott a művészetben? S Bethlen Gábornak, a reneszánsz művészet legnagyobb erdélyi mecénásának kultúrpolitikája, egész életstílusa, fényes udvara a XVII. század európai szellemét

igyekezett Erdélyben elültetni s az ő fehérvári akadémiáján tanított Opitz Márton, a német barokk költészet egyik legnagyobb alakja. A kőfaragók pedig e korban épp úgy reneszánsz módra dolgoznak, mint az öreg Rákóczi György idejében, aki Guevara spanyol püspöknek, V. Károly hívének művét, a Fejedelmeknek serkentő óráját magyarra fordíttatta. S nem volt barokk szellem Kemény János s nem barokk jelenségeket mutat a halódó erdélyi fejedelemségnek, Apafi Mihály abszolutizmusának kora?

A barokk szellemű gondolkodás és életforma mindvégig kísértett a XVII. század Erdélyében, amely a nyugati protestantizmussal a legszorosabb kapcsolatokat ápolta.

Mindennek természetesen a műgyakorlatban kevesebb a nyoma, ha a század közepe tájáról sűrűsödnek is a barokk jegyeit képviselő alkotások. A díszítő faragás jár elől ebben s a síremlékszobrászat, akár a XV. század végén, a reneszánsz hajnalhasadásakor. Nicolai Illés Apafi-szarkofágja (1635 után) már barokk szellemű munka s a szászföldön nem egy barokk alkotás tűnik fel a század utolsó negyede táján az Észak-Magyarországtól közvetített hatásban. A segesvári kolostortemplom hatalmas főoltára érett barokk mű, 1680–81-ben faragta a bártfai Vest János; ugyanő készíti az itteni orgonát s 1671-ben a

Apafi Mihály zászlója (Magy. Tört. Múzeum)

szebeni templomét. Neki tulajdonítják a fekete templom barokk főoltárát is (1662), amelyet a nagy tűzvész elpusztított; mását az eredeti modellje után 1737–43-ban készítették újra. Lőcséről hozza magával magasrendű művészetének barokk jegyeit Hann Sebestyén; a századvégi szebeni és brassói sírlapok, a Fleischer-, Semringer- vagy Seuler- emlékek már jellegzetes barokk alkotások. A festők között a Zsolnáról származó Stranovius Jeremiás jár elől, aki 1689-ben festi a segesvári kolostortemplom oltárképét.

A barokk első fuvallata azonban nemcsak a szászföldön, s a Felvidékről jött mesterek műveiben jelentkezik. Barokk kagylódíszekkel ékes a csíkdelnei szárnyas oltár predellája s oromzata s barokk stílusúak festményei is (1675). Mily erdélyi különösség, barokkos székely szárnyas oltár!... S nem volt idegen a barokktól a XVII. századi Erdély

legmagasztaltabb építője, Bethlen Miklós sem; a szentmiklósi kastély földszinti ablakainak záródásai a Louis XIV.-ből kölcsönzött, eredetükben római barokk motívumok. Így sűrűsödnek Erdélyben a XVII. század alkonyán az új művészet jegyei, olykor rokokó ízü árnyalatokban, mint az alsórákosi kastély stukkómennyezetei (1700). Mindez azonban még nem egységes, szervezett művészet; egymástól elszigetelten dolgozó szobrászok, festők, faragók, stukkátorok alkotnak, kik maguk is nyugatról jöttek vagy ott tanultak. A kor általános művészi jellege mégis a tanácstalanságot árulja el; a nagy történelmi sorsfordulók ideje ez, midőn minden forrong s kialakulatlan, a történelem vajúdása bizonytalan távlatokat sejtet s ha művész mégis dolgozik olykor, ha az állam létének eresztékei recsegnek-ropognak, a múlthoz menekül inkább, a régi dicsőség

A kolozsvári Szent Mihály-templom
nagy Úrmutatója
Szakál János és Gyulai László műve

emlékeihez s őseitől örökölt álom-
ornamentikájába burkolózik.

De az idő kereke nem áll meg,
a história tovább halad évezredes
útján; Erdélyben berendezkedik a
Habsburg-világ, hangos ujjongással
vonulnak be 1693-ban Kolozsvárra
a jézus-társasági atyák s 1705-ben
már ők állítanak, Kapi György-
gyel élükön, diadalkaput a meg-
érkező Nagyságos Fejedelemnek,
e francia barokk szellemtől telje-
sen átítatott magyar nagyúrnak.
Ám Rákóczinak építeni nem volt
ideje, a majthényi síkon lezárul a
nemzeti ellenállás utolsó fejezete
s a század második évtizedében, a

mind jobban megszilárduló élet- s
vagyonbiztonság, rendezett köz-
igazgatás s a nyugati szellemben
meginduló polgárosodás közepette
kirajzolódnak az új építő feladatok
az egyházak, a vezető főúri réteg s
a városi társadalom körében. Ez az
építőművészet már teljesen barokk;
formáinak meghonosodásában s
első mestereinek beköltözésében a
katolikus egyház jár elől, melynek
vezetőire roppant feladat háram-
lik a hívek térítésén túl: templomok
egész sorának felépítése vagy visz-
szaszerezése, csarnokainak a római
egyház szentjeivel való benépesíté-
se, oltárok, oltárképek, szószékek,
fogadalmi szobrok, temetői ke-
resztek állítása. Új lendületet vesz

A csikdelnei Szent János-templom
szárnyasoltára

az egyházművészet, amely a magyarlakta vidékeken a XVI. század elején lehanyatlott. E tevékenység a XVIII. század egész folyamán tart s csupán a jozefinista időkben hagy alább; vele párhuzamosan, a század közepe tájától, indul virágzásnak a világi építészet. A török ugyan háborgott eleget a határőrvidékeken, de komoly veszedelmet már nem jelentett; várakra, komor erődítésekre ekkor már nem volt szükség, omladozásnak indultak a büszke bástyák s kaputornyok s uraik, a grófokká s bárókká lett erdélyi ősnemesek, Bécs pompájától s Mária Terézia ragyogó udvarától elkápráztatva, nyílt, kényelmes kastélyokat építenek maguknak,

A marosvásárhelyi volt jezsuita,
most plébánia templom

A kolozsvári volt jezsuita, most
piarista templom

francia kerttel s a falakra kerül az ősök arcképgalériája. A kastélyépítészet nagy divattá lesz, ha szerényebb mértékben is, mint Pest környékén, vagy a Dunántúl s az erdélyi barokk legszebb s legjellemzőbb alkotásait hozza létre. Az újjáépülő városokban seregestől emelkednek a polgári házak, majd a beköltöző főurak fényes palotái; barokk várossá épül Kolozsvár, Marosvásárhely, Szeben, barokkos színt nyer a brassói piactér, barokk Szamosújvár s Erzsébetváros, barokk emlékekkel gazdagodik Gyulafehérvár s a század vége felé a népi építészet is megkedveli az új formákat. A barokk Erdélyben nem

A kolozsvári unitárius templom

muzeális emlék, lapidáriumi lera-
kat, magános ajtókeret vagy temp-
lomok sötét kriptáiban meghúzódó
sírkő, eldugott falvakban a selymes
fű között megbúvó mohlepte farag-
vány, hanem elevenen ható s máig
is érzékelhető valóság, amely a pi-
aci gótikus templom köré az urak
s a polgárok derűs bájú házainak
egész sorát emelte s jellegzetes to-
ronysisakjaival az egész magyar
birodalom városainak s falvainak
egységes jellegét bizonyítja a nyu-
gatról erre vetődő vándornak. A
barokk kapcsolta be Erdélyt az eu-
rópai művészet áramlásába s őrizte
meg azt szellemi vonatkozásaiban a
Nyugatnak s az egyetemes magyar-
ságnak.

*

A katolikus barokk meghonoso-
dása és felvirágzása más feltételek-
hez volt kötve Erdélyben, mint az

anyaországban. A Királyhágón túl
nem kellett egyetlen új katedrális-
t sem építeni, hiszen állott Fehérvár
és seregestül emelkedtek a gótikus
templomok, amelyeknek az Alföl-
dön még a nyomát is eltörölte a tö-
rökvilág. A Partium vezető városa,
Nagyvárad, e korban közigazgatási-
lag is elválk Erdélytől s városépítő
művészete, a püspökök fáradozása-
inak nyomán felépült barokk Várad
művészileg Erdélytől sokkal távo-
labb áll, mint földrajzilag. A Részek
barokkművészete Buda s Bécs felé
fordult s a történeti Erdély szinte
önmagába zártan alakítja ki az új
művészetet meghonosító műhe-
lyeket és iskolákat; a genius loci a
XVIII. században is kitermeli a bi-
rodalmi barokk egyéni ízű válfaját.
A mesterek első nemzedéke jórészt
német nyelvterületről jött be, oszt-
rák vagy bajor földről s Kolozsvárt
talál új hazát. A zászlót Erdély mű-
történetében most is Kolozsvár vi-
szi előre; a Szent Mihály-templomot
övező házacsákák boltjaiban tele-
pedtek meg e távolról jött mesterek,
itt készítik a faragott köveket, dús
drapériájú oltárszobraikat s festik
a szentképeket, amelyek eljutnak az
ország legkeletibb zugába, egészen
a Székelyföldre. A stílus egységes
kialakításában Kolozsvár műhelyei
folytatják a reneszánsz idején ját-
szott szerepet; a kolozsvári barokk
ez egész terület barokk művészeté-
nek kulcsa is.

A templomépítés fejlődésé-
re döntő hatással volt a jezsuiták

A gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom

újonnan épített kolozsvári egyháza, amely egyben a legelső és a legszebb erdélyi barokk templom (1718–24). A rendtagok fáradhatatlan buzgalommal gyűjtötték össze az előkelők és az egyszerű polgárok adományait; a közösség műve az, akár a Szent Mihály-templom, vagy az erdélyi barokk templomok legnagyobb része. Művészetében az épület a Felvidékhez kapcsolódik, előképeiként a zborói Rákóczi-, a kassai jezsuita s az eperjesi ferences templom tekinthetők. Alaprajzában a jezsuita templomoknak az Il Gesú megszabta általános skémáját követi: homlokzatának komoly, súlyos tagozása, az éles hangsúlyt nyelő vízszintes párkányok, a zömök tornyok közé beszorított oromfal, a hármas ablakritmus Kassa szellemét sugározza; a kapuzat, az ívelt

párkányok, az ováblakok s a fülkék szobordíszai már egyetemes stílusjegyek s szintúgy pompás belső tere kiképzésének, ívelt karzatainak eleganciája. Tervezőjét Scherzer Bálint jezsuita fráterben sejtjük s építőmesterét Hammer Konrádban, a XVIII. század első felének legkeresettebb kolozsvári mesterében, ő építi fel a piaci templom hatalmas barokk tornyát (1742–44), amelyet 1763-ban lebontottak; Hammer építi fel a barokkizált (1728) ferences templom karcsú tornyát (1739–45). A balázsfalvi érseki székesegyház (1738–46) Giovanni Battista Martinelli műve, apró részletekig követi a kolozsvári jezsuita templomot, bár tornyai magasodnak; a legkarcsúbb tornyot a marosvásárhelyi volt jezsuita templomon látjuk (1728–1764, Scherzer Bálint

A nagyszebeni katolikus
templom belseje

és Hammer Konrád műve), amely a kolozsvári templomok leszármazottja; homlokzata, a hármas ablaktagozással, a vízszintes párkányok hangsúlyával a Székelyföld legnagyobb barokk templomain is öröklődik, a copf szellemű udvarhelyi ferences templomon és a csíksomlyói kegytemplomon. Az erdélyi kéttornyú templomok a kolozsváriak ivadékai; e típus a jezsuiták és a ferencesek közvetítésével terjedt el a magyarlakta vidékeken. A zárt jellegű emlékcsoportnál nem találkozunk az ívelt homlokzattal, a térbe áradó s mély árnyékokat vető építészeti tagok vagy szobrászati díszek tömegével. Szerényebb, tömör, súlyos formáik a hagyományok őrei. Az erdélyi barokk építészet nem szenvedelmes, lendületes, nem deklamál, s nem áraszt nyugtalanságot, nem döbbszent meg izgatott kitöréseivel; a stílus heve, mire az erdélyi klíma érinti, lehül,

józanabb hangokat üt meg s bár új az alaprajz s újak a díszítő formák, a lényeg ugyanaz marad, a falak tömegessége nem lazul fel, a voluták szerényebben kanyarognak, a fülkeszobrok beljebb húzódnak s az ováblak pupillája összeszűkül, mintha lórés volna csupán. A barokk tornyok erdélyi jellege a félreeső falvakban, kisebb városkák templomán még szembeszökőbb, első pillantásra román kori toronynak tűnik, a vastag falazással s a fölötté keskeny ablakokkal – ha nem látnánk a tölcseeres vagy hagymasisakot, középkorinak vélhetnők. Barokk torony a gótikus templomon Erdélyben általános jelenség s kedvelté válik a román nép fatemplomain is, amelyek a XVIII. századtól fogva a hagymasisakot illesztik össze a torony törzsével; a havasalföldi s a moldvai hatás a gubernium korában teljesen elpárolog.

Se szeri, se száma az erdélyi barokk templomoknak; a tudományos kutatás a kezdet kezdetén áll velük szemben, nemhogy mestereik nevét, vagy építéstörténetüket ismerhetné. A kéttornyú emlékcsoportnál jóval elterjedtebb az egy tornyos s röghöz kötöttebb alakzat; gyakran csak a torony barokk, a hajó középkori, ha a hullámos vonalú oromzatot rá is rakják a pallérok, mint a prázsmári templomvár bejáratára. Így is meglepő s különös zamatú emlékek sorára bukkanunk, mint a dési vagy a gyergyószentmiklósi kat. templomra. Szinte százasos jel-

A nagyercsei református templom belseje

lege van a rusztikázott homlokzatú brassói kat. templomnak, mely viszonylag korai alkotás (1725); nagyszabású s erőteljes a szebeni kat. plébániatemplom, amely már a copf meghiggadását mutatja oldalhomlokzatának szigorú pillérrendjeivel s belső terének impozáns hatású kettős oszlopaival – erdélyi ízt legfeljebb a torony alatti átjáró árkád ad neki.

A klasszicizáló homlokzat még értelmesebben jelentkezik az örömények két századvégi nagytemplomán; a kéttornyú erzsébetvárosi a Kolozsvárt működő Gindter Ferenc fejezi be 1783-ban, s Thalinger, majd Jung fejezi be a szamosújvári, ívelt homlokzatú, egytornyos, hatalmas templomot (1798). Tisztult tagozású a gyulafehérvári volt trinitárius templom, amelyet Batthyány Ignác püspök építtetett át könyvtárrá s csillagvizsgálóvá.

Erdélyben szokatlan kiképzéssel emelkedik ki a sorból az erzsébetvárosi örmény mechtarista szerzet egykori temploma, hat oszloppal tagolt, ívelt, formagazdag homlokzatával; kétségtelenül Velencéből hozott terv nyomán építették.

Az erdélyi barokk templomokon a tér- és a tömegmegoldás fejlődése kevésbé követi az előírásokat s a korstílus árnyalatait, az érett barokktól a rokokón át a copfig, majd a XVI. Lajos-stílusnak megfelelő jozefinista s a tiszta újklasszicizmusba olvadó modorig. Az első templom, a kolozsvári, térképzésében a Il Gestú-t követi, oldalkápolnáival s homlokzata az északon kialakult kéttornyos típust képviseli; részletformáit tekintve ám épp úgy lehetne kora barokknak, mint későinek nevezni. Az egész magyar korai barokk voltaképpen késő barokk s a stílusjegyek, amelyek lényegében az

A gyulafehérvári vár díszkapuja

egész századon át klasszicizáló s a nagy kilengésektől tartózkodnak, az erdélyi művészet egyetemes jellemvonásai. E kép kialakításában a terveket megvalósító hazai pal-léroknak és kőfaragóknak jóval nagyobb szerepük volt, mint az építésre felhasznált terveknek. Bár egész sereg kisebb templom, Mária Terézia idején, egységes szellem és irányítás alatt keletkezett (a bécsi kancellária például Martinelli Xavér Ferenc kamarai építésszt, a balázsfalvi templom építőjének fiát 1776-ban nagy építőprogram-mal küldte Erdélybe), a kivitelben mégis a helyi mesterek nyomták reájuk saját ízlésük bélyegét; a vas-tag, tömeges falazás, a súlyos, ma-gas tetőzet, a szűk ablaknyílások, a tagozatok szimmetriátlansága,

a díszítő elemek szeszélyes játéka és a stílusárnyalatok keveredése a barokkban is érvényesülő ősi épí-téshagyományok. S a lábazatokhoz, oszlop- és pillérfejezetekhez, abla-kokhoz kellő faragott kövek mind erdélyies zamatúak, főként Ko-lozsvárt készültek, ahonnan Erdély minden vidékére jutott belőlük.

Biró József

(Folytatjuk)

Haszmann Júlia Réka: Ablak